

ŁUKASZ LIBOWSKI – LUBLIN

**„ALTIUS SEMPER AD SACRA TRACTANDA”.
HUGONA ZE ŚWIĘTEGO WIKTORA SPOJRZENIE
NA RZECZYWISTOŚĆ SAKRAMENTU ŚWIĘCEŃ
KOŚCIELNYCH: TRZECIA CZĘŚĆ DRUGIEJ KSIĘGI JEGO
*DE SACRAMENTIS CHRISTIANAE FIDEI***

Artykuł niniejszy poświęcamy trzeciej sekwencji drugiej księgi nieobecnego póki co, w naszej polskiej literaturze dzieła *De sacramentis christianae fidei* Hugona ze Świętego Wiktora. Zasadniczą część publikowanej pracy stanowi przekład odnośnego tekstu. Aby w jakiejś skromnej mierze dopomóc czytelnikowi w pogłębieniu lektury przedkładanego tłumaczenia, opatrujemy je różnego rodzaju notami-komentarzami i poprzedzamy krótkim wstępem.

1. Wstęp do przekładu

1.1. *De sacramentis christianae fidei* Hugona ze Świętego Wiktora: informacje ogólne

Coraz wyraźniej Hugon z podparyskiego opactwa Świętego Wiktora obecny jest w naszej polskiej literaturze¹; a uwaga ta, prawdę mówiąc, nie dotyczy jednego

ŁUKASZ LIBOWSKI – ksiądz diecezji opolskiej; doktor filozofii (KUL 2024); mgr filologii klasycznej (KUL, 2022); mgr teologii (UO, 2013); wykładowca języka łacińskiego na Wydziale

Teologicznym i Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Opolskiego; jako rozprawę doktorską opracował edycję krytyczną pierwszych dwóch ksiąg komentarza Marsyliusza z Inghen do *Metafizyki* Arystotelesa; Tłumacz i badacz tekstów starożytnych i średniowiecznych z zakresu filozofii i teologii. ORCID: 0000-0001-6175-0823. Kontakt: lukasz.damian.libowski@gmail.com.

* Opracowanie powstało w drugiej połowie 2022 r., co zdradza przywoływana w jego ramach literatura przedmiotowa.

1. Dzieł Hugona w całości przetłumaczonych na język polski jest na dzień dzisiejszy jedenaście: (1) *De arrha animae: Soliloquium o posagu duszy*, tłum. M. J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirrel, Kęty 2022 [w druku] [dalej: MW]; (2) *De meditatione: O medytacji*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: MW; (3) *De quinque septenis: O pięciu siódmkach*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: MW; (4) *De scripturis et scriptoribus sacris*: D. Wierdak, „*De scripturis et scriptoribus sacris*” Hugona ze św. Wiktora. Wprowadzenie i przekład, „*Biblica et Patristica Thoruniensia*”, 15 (2022) 2, s. 67-93; (5) *De septem donis Spiritus Sancti: O siedmiu darach Ducha Świętego*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: MW; (6) *De substantia dilectionis: O substancji miłości*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: MW; (7) *De verbo Dei*: P. Chojnacka, M. J. Janecki, „*De Verbo Dei*” Hugona ze św. Wiktora. Wprowadzenie i przekład, „*Biblica et Patristica Thoruniensia*”, 12 (2019) 3, s. 305-330 (przedruk w: MW), a także M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, *Hugona ze Świętego Wiktora traktat „De verbo Dei”. Przekład*, „*Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*”, 40 (2020) 1, s. 267-281; (8) *De virtute orandi: O mocy modlitwy*, tłum. P. Chojnacka, w: MW; (9) *Didascalicon: Didascalicon, czyli co i jak czytać*, tłum. P. Pludra-Żuk, wstęp J. Soszyński, kom. P. Pludra-Żuk, J. Soszyński, Warszawa 2017 (*Bibliotheca Litterarum Medii Aevi*, 4) (fragmenty: W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 2: *Estetyka średniowieczna*, Warszawa 1989, s. 181-183; *Didascalicon, czyli co i jak czytać* [= ks. I i II; przyp. Ł.L.], tłum. M. Frankowska-Terlecka, w: *Wszystko to ze zdziwienia. Antologia tekstów filozoficznych z XII w.*, red. M. Frankowska-Terlecka, Warszawa 2006, s. 278-316; *Didascalicon de studio legendi. Księga III, 6-19*, tłum. M. J. Janecki, „*Studia Antyczne i Mediewistyczne*”, 15 (2017), s. 167-175); (10) *Epistola prima. Ad Ranulphum de Mauriaco: List do Ranulfa z Mauriaco*, tłum. M. J. Janecki, w: MW; (11) *Quid vere diligendum sit: O tym, że miłość Boga jest życiem serca*, tłum. M. Zembrzusi, https://www.academia.edu/11575522/Hugon_ze_%C5%9Bw._Wiktora_-_O_tym_%C5%BCe_mi%C5%82o%C5%9B%C4%87_Boga_jest_%C5%BCykiem_serca [dostęp: 30.05.2022], a także *O tym, co prawdziwie należy kochać*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: MW. Ponadto dysponujemy, po pierwsze, przekładem traktatu *De institutione novitiorum*, choć jeszcze w formie książki niewydanej: Ł. Libowski, *Hugona ze Świętego Wiktora „De institutione novitiorum” – wstęp, przekład, komentarz*, Lublin 2022, kps (praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. dr. hab. T. Gaci, prof. KUL, obroniona 23 czerwca 2022 r. w Instytucie Literaturoznawstwa na Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II), oraz fragmentami trzech utworów, mianowicie (1) *De archa Noe*, (2) *De sacramentis christiane fidei* i (3) *Super Ecclesiasten*: (1) *O arce Noego – księga III*, tłum. Z. Koczarski, w: MW; (2) *Problem miłości bezinteresownej*, w: P. Böhner, É. Gilson, *Historia filozofii chrześcijańskiej. Od Justyna do Mikołaja Kuzańczyka*, tłum. S. Stomma, Warszawa 1962, s. 382-384; Ł. Libowski, „*Voluit Christus a nobis manducari, ut nos sibi incorporaret*”. Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu ciała i krwi Pańskiej: ósma część drugiej księgi jego „*De sacramentis christiane fidei*”, w: *Eucharystia w życiu i posłannictwie Kościoła*, red.

wyłącznie Hugona, ale całego środowiska, jakie on reprezentuje, całej szkoły, pod jaką w pierwszej połowie wieku XII położył on fundament² – środowisko to i szkołę zwykło nazywać się, od imienia patronującego im Wiktora z Marsylii,

D. Kielb, A. Pawlak, Rzeszów 2021, s. 98-99; Ł. Libowski, „*Sacrarium autem vestium ritus*”. *Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu świętych szat: czwarta część drugiej księgi jego „Desacramentis christianae fidei”*, „Świdnickie Studia Teologiczne”, 18 (2021), s. 71-96; (3) M. J. Janecki, „*Adamie, gdzie jesteś?*”. *Dialogiczna egzegeza Hugona ze św. Wiktora we fragmencie jego „Super Ecclesiasten”*, „*Biblica et Patristica Thoruniensia*”, 15 (2022) 2, s. 21-40.

2. Gdy chodzi o pozostałych autorów z opactwa Świętego Wiktora, to mamy po polsku następujące teksty (1) Osberta, (2) Ryszarda, (3) Acharda i (4) Tomasza (Gallusa): (1) *List o chorobie i śmierci Mistrza Hugona*, tłum. M. J. Janecki, w: MW; (2) P. Wilk, *Wychowawca w miłości. Ryszard ze św. Wiktora, „De quatuor gradibus violentae amoris” – wstęp, przekład, komentarz*, w: *Wybrane aspekty formacji chrześcijańskiej*, red. D. Kielb, M. Powęska, Rzeszów 2022, s. 151-190; *O Trójcy Świętej. Księga III* [= rozdziały 2-4, 11-13, 19; przyp. Ł.L.], tłum. M. Buraczewski, w: MW; *O początku i podziale sztuk* [= *Liber exceptionum* I, 1; przyp. Ł.L.], tłum. Ł. Libowski, w: MW; Ł. Libowski, *Ryszarda ze św. Wiktora „O przedmiocie pisma światowego i boskiego” („Liber exceptionum”, cz. I, ks. II). Wstęp, przekład, komentarz*, „*Biblica et Patristica Thoruniensia*”, [w korekcie]; Ł. Libowski, P. Wilk, *Ryszarda ze Świętego Wiktora „Poczet cesarzy rzymskich od Oktawiana do Trajana”, czyli przekład księgi szóstej z pierwszej części jego „Libri exceptionum”*, „*Łódzkie Studia Teologiczne*” [dalej: ŁST], 30 (2021) 1, s. 63-83; *ciż, Ryszarda ze Świętego Wiktora „Poczet cesarzy rzymskich od Trajana do Konstantyna Wielkiego”, czyli przekład księgi siódmej z pierwszej części jego „Libri exceptionum”*, ŁST, 30 (2021) 3, s. 117-138; *ciż, Ryszarda ze Świętego Wiktora „Poczet cesarzy rzymskich od Konstantyna Wielkiego do Zenona”, czyli przekład księgi ósmej z pierwszej części jego „Libri exceptionum”*, ŁST, 30 (2021) 4, s. 91-107; Ł. Libowski, „*Studeamus, fratres carissimi, studeamus tam gloriosae civitatis cives esse*”. *Trzy kazania Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego „Liber exceptionum” [II, X, 1-3] – wstęp, przekład, komentarz*, „*Littera Antiqua*” 15 (2020), s. 4-33; P. Wilk, *Ryszard ze św. Wiktora, „Sermo IV”: „Życie nasze jest jak morze” – wstęp, przekład, komentarz*, „*Świdnickie Studia Teologiczne*”, 19 (2022), s. 149-158; Ł. Libowski, „*Studeamus ergo, fratres, (...) domum cordis nostri intrare*”. *Kazanie adwentowe Ryszarda ze Świętego Wiktora [Liber exceptionum, II, X, 5]*, „*Nowiny Raciborskie*”, 29 (2021) 49, s. 8; P. Wilk, *Przymioty świętego. „Sermones VI-VIII” Ryszarda ze św. Wiktora – wstęp, przekład, komentarz*, ŁST, 31 (2022) 3, s. 133-144; Ł. Libowski, P. Wilk, „*O, szczęśliwa oblubienico Boga, duszo człowieka sprawiedliwego!*”. *Kazania dziewięte, dziesiąte i jedenaste Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego „Liber exceptionum” – wstęp i przekład*, „*Przegląd Tomistyczny*”, 28 (2022), s. 7-25; (3) M. Buraczewski, *Acharda ze św. Wiktora „Sermo IX in solempnitate sancti Augustini” – przekład*, ŁST, 29 (2020) 2, s. 99-105; *O jedności Boga i wielości stworzeń*, tłum. M. Buraczewski, w: MW; (4) *O przedmiotach kontemplacji*, tłum. M. J. Janecki, w: MW. Ponadto zespół translatorski w osobach dr. hab. Tadeusza Gaci, prof. KUL, dr Agnieszki Strycharczuk, Marty Nowak, Adama Wilczyńskiego, Piotra Wilka i Łukasza Libowskiego, który ukonstytuował się w semestrze letnim roku akademickiego 2021/2022 przy Katedrze Filologii Łacińskiej Instytutu Literaturoznawstwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, kończy prace nad przekładem *Sekwencji Adama ze Świętego Wiktora*.

wiktorynami³. Fakt ten, co oczywiste, niezmiernie cieszy, a to dlatego, że owa Hugonowa i wiktoryńska obecność w piśmiennictwie polskojęzycznym pozwala odkrywać nam oblicze średniowiecza jakże inne od tego tak dobrze przecież już nam znanego – choć może, paradoksalnie, jednocześnie jeszcze i nie dość nam znanego – scholastycznego, ufundowanego na Arystotelesowskim paradygmacie naukowości; obecność owa daje nam wszak możliwość spotkania się i obcowania ze średniowieczem przedscholastycznym czy wczesnoscholastycznym, na sobie właściwy sposób genialnym, mądrościowym i mistycznym, które tak cudownie patrzy na wszystko, by zobaczyć, jeśli za Marcinem Janeckim przywołać tu wolno przepiękne wyrażenie Hugona z jego *Epitomae Dindimi in philosophiam, pulchritudinem totius*, piękno całości⁴.

Hugon⁵ był myślicielem niebywale wprost płodnym: dość będzie poglądowo powiedzieć, iż spuścizna po nim wypełnia aż trzy obszerne tomy Migne'owej *Patrologii łacińskiej*⁶. Pośród najważniejszych jego prac – a bardzo możliwe, że jest to nawet jego praca najważniejsza – wymieniają badacze rozległe, na dwa tomy podzielone⁷ dzieło *De sacramentis christianae fidei*, do lektury na język polski

3. Gdy chodzi o szkołę wiktorynów, to warto zajrzeć do prac następujących: *L'abbaye parisienne de Saint-Victor au Moyen Âge. Communications présentées au XIIIe colloque d'humanisme médiéval de Paris (1986-1988)*, red. J. Longère, Paris-Turnhout 1991; *L'école de Saint-Victor de Paris: Influence et rayonnement du Moyen Âge à l'époque moderne*, red. D. Poirel, Paris-Turnhout 2010; *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau, Leiden-Boston 2017; „*Omnium expetendorum prima est sapientia*”. *Studies on Victorine Thought and Influence*, red. D. Poirel, M. J. Janecki, W. Bajor, M. Buraczewski, Turnhout 2021 (w tym woluminie zwłaszcza tekst Poirela: *Qu'est-ce que Saint-Victor?*, s. 487-511); D. Poirel, *Wprowadzenie: Opactwo św. Wiktora? Cóż to takiego?*, tłum. M. J. Janecki, w: MW; tenże, *Wprowadzenie do filozofii wiktoryńskiej*, tłum. M. J. Janecki, w: MW.
4. M. J. Janecki, „*Adamie, gdzie jesteś?*”, s. 22; zob. D. Poirel, *Qu'est-ce que Saint-Victor?*, s. 509-510, tj. par. pt. *Universalité et unification*.
5. Na temat Hugona i jego dzieła piszą najogólniej m.in. P. Sicard, *Hugues de Saint-Victor et son école*, Turnhout 1991 (*Témoins de Notre Histoire*, 2); M. Daniluk, S. Janeczek, *Hugon ze św. Wiktora*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6., red. E. Gigilewicz, Lublin 1993, k. 1292-1296 (= ciż, *Hugon ze Świętego Wiktora*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 4, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2003, s. 620-622); D. Poirel, *Hugues de Saint-Victor*, Paris 1998 (*Initiations au Moyen-Age*); P. Rorem, *Hugh of Saint Victor*, Oxford 2009 (*Great Medieval Thinkers*); J. Soszyński, *Wstęp*, w: *Hugon ze Świętego Wiktora, Didascalicon*, s. 15-24; M. J. Janecki, *Hugon ze św. Wiktora*, w: MW.
6. PL 175-177.
7. Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis Christianae fidei, Praefatiuncula*, w: PL 176, 173: „Sane hoc opus in duos libros distinxit; quatenus in tanta rerum multitudine et prolixitate incisio narrationis legentibus taedium tolleret, et simul utrumque scribere non valentibus aut divisim habere volentibus commodiorem formam exhiberet” = „Rozmyślnie wydzieliłem więc w niniejszym dziele dwie księgi, ażeby pośród tak wielkiej ilości i długości materiału ów podział wywodu zapobiegł znużeniu czytelników, a jednocześnie okazał się udogodnieniem

przełożonego wyjątku, z którego tekst niniejszy czytelnika ma wprowadzić. Datuje się powstanie *De sacramentis...* na, mniej więcej, rok 1234, co oznacza, który to fakt warto zaakcentować, że jest to traktat z drugiego, dojrzałego okresu twórczości Hugona. Opracowanie to uchodzi za pierwszą – dość mocno podkreśla się nawet i uwypukla, że oryginalną, nowatorską i świeżą – syntezę chrześcijańskiej teologii, za pierwszą summę, poprzedniczkę wielu późniejszych summ, a zatem, jak proponują nazywać je niektórzy, za protosummę. Wydaje się, iż nie od rzeczy będzie tu konstatacja, że w *De sacramentis...* pierwszorzędnie ujawnia się ów tak bardzo Hugonowi właściwy duch scalający, jednoczący, integrujący, duch szukania piękna całości – w tym wypadku chodziłoby, ma się rozumieć, o *pulchritudinem totius christianitatis*, o piękno tej całości, jaką stanowi tyleż chrześcijaństwo, co i chrześcijańska teologia.

Dysponujemy na chwilę obecną dwoma niekrytycznymi nowożytnymi wydaniem dzieła; nad wydaniem trzecim, krytycznym – będzie to najpierw edycja książki pierwszej *De sacramentis...* – pracuje tymczasem Dominique Poirel, wybitny znawca myśli wiktoryńskiej, historyk tekstu, a zarazem historyk filozofii, który wyedytował dotąd krytycznie⁸, a także ideologicznie opracował dwa inne dzieła Hugona, mianowicie *De tribus diebus*⁹ oraz *Super ierarchiam Dionisii*¹⁰. Pierwsze z owych zasygnalizowanych dwu wydań *De sacramentis...* to, naturalnie, edycja Jacquesa-Paula Migne'a z 1854 roku¹¹. Aczkolwiek tekst, jaki podaje *Patrologia łacińska*, jest przedrukiem wydania dzieł wszystkich Hugona, jakie opublikowano nieco ponad 200 lat wcześniej, w roku 1648, w Rothomagi¹²; z kolei w tym wy-

zarówno dla tych, którzy nie są w stanie przepisać obydwu ksiąg, jak i dla tych, którzy pragną dzieła w częściach” (tłum. Ł.L.).

8. Właśnie ukazała się książka, którą śmiało traktować można jako summę sztuki edytorskiej Poirela – to przedruk dzieła *La critique des textes et son automatisaton* Jacquesa Frogera z 1968 r., poprzedzony wstępem i skomentowany przez Poirela: D. Poirel, *Stemma codicum. La „méthode Froger” d'édition critique*, Turnhout 2022.
9. Edycja: Hugo de Sancto Victore, *De tribus diebus*, ed. D. Poirel (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 177), Turnhout 2002; studium: D. Poirel, *Livre de la nature et débat trinitaire au XIIe siècle. Le „De tribus diebus” de Hugues de Saint-Victor* (Bibliotheca Victorina, 14), Turnhout 2002.
10. Edycja: Hugo de Sancto Victore, *Super ierarchiam Dionisii*, ed. D. Poirel (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 178), Turnhout 2015; studium: D. Poirel, *Des symboles et des anges. Hugues de Saint-Victor et le réveil dionysien du XIIe siècle* (Bibliotheca Victorina, 23), Turnhout 2013; zob. w tym kontekście także przetłumaczony na język polski artykuł: D. Poirel, *Co Pseudo-Dionizy Areopagita przyniósł zachodniemu średniowieczu?*, tłum. M. Buraczewski, w: MW.
11. Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis Christiane fidei*, w: PL 176, 173-618.
12. *Hugonis de S. Victore, Canonici Regularis S. Victoris Parisiensis, tum pietate, tum doctrina insignis, opera omnia tribus tomis digesta, ex manuscriptis ejusdem operibus, quae in Bibliotheca Victorina servantur, accurate castigata et emendata, cum vita ipsius antehac nusquam*

daniu XVII-wiecznym wykorzystano tekst *De sacramentis...* opracowany jeszcze 120 lat wcześniej, w 1526 roku, w Paryżu – opracowali rzecz kanonicy regularni, a więc współbracia Hugona młodszy oden o kilka wieków, korzystając z manuskryptów zachowanych w ich zakonnej bibliotece¹³. Z kolei wydanie wtóre to ogłoszona drukiem w roku 2008 edycja sporządzona przez Rainera Berndta¹⁴. Jest to rodzaj edycji dyplomatycznej, albowiem Berndt nie uwzględnił w swoim wydawnictwie całej tradycji rękopiśmiennej przekazującej tekst *De sacramentis...*: wybrał on dwa manuskrypty Hugonowi najbliższe, jeden dla pierwszej, drugi dla drugiej księgi interesującego nas dzieła¹⁵, i je stranskrybował. W konsekwencji Poirel jest zdania, iż na chwilę obecną korzystać należy z tekstu *De sacramentis christianae fidei* Migne'owskiego. Uzasadniając swoją opinię, wskazuje, że manuskrypty, którymi posłużył się Berndt, są średniej jakości, zawierając wiele błędów, i że lepszy jest tekst, jaki mamy w *Patrologii*¹⁶.

Istnieją jak dotąd dwa pełne przekłady zajmującego nas utworu na języki nowożytny, czyli przekłady angielski z roku 1951¹⁷ i niemiecki z roku 2010¹⁸. Gdy chodzi o tłumaczenie dzieła na język polski, to na dzień dzisiejszy dostępne są u nas dwa jego fragmenty, tj. dwie części księgi *De sacramentis christianae fidei* wtórej, część czwarta, w której Hugon traktuje o szatach liturgicznych (*De indumentis sacris*)¹⁹, oraz część ósma, w której mistrz ze Świętego Wiktora zajmuje

edita studio et industria Canoniorum Regularium Regalis Abbatiae S. Victoris Parisiensis, Rothomagi 1648.

13. D. Poirel, *Hugues de Saint-Victor, „De sacramentis christianae fidei”*, éd. Rainer Berndt S.J., Münster, Aschendorff Verlag, 2008; 1 vol., 647 p. (*Corpus Victorinum, Textus historici, 1*). ISBN: 978-3-402-10420-0, „Le Moyen Âge” 96 (2010), s. 449-450; por. PL 176, 5-6, tj. strona tytułowa woluminu.
14. *Hugonis de Sancto Victore „De sacramentis Christianae fidei”*, ed. R. Berndt (*Corpus Victorinum. Textus Historici, 1*), Münster 2008.
15. Te manuskrypty to – odpowiednio: (1) France, Paris, Institut de recherche et d'histoire des textes, Collections privées, CP 0354; (2) France, Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Latin 14509.
16. D. Poirel, *Hugues de Saint-Victor, „De sacramentis christianae fidei”*, éd. Rainer Berndt S.J., s. 449-450; por. Ł. Libowski, „*Voluit Christus a nobis manducari, ut nos sibi incorporaret*”, s. 98-99.
17. Hugh of Saint Victor, *On the Sacraments of the Christian Faith („De sacramentis”)*, tłum. R.J. Deferrari, Cambridge 1951.
18. Hugo von Sankt Viktor, *Über die Heiltümer des christlichen Glaubens*, tłum. P. Knauer, red. R. Berndt (*Corpus Victorinum. Schriften, 1*), Münster 2010.
19. Ł. Libowski, „*Sacrarium autem vestium ritus*”, s. 71-96. Pisząc swój tekst o kapłańskim stroju liturgicznym, Hugon korzystał, jak podaje Paul Rorem (s. 95), z trzeciego zbioru dwudziestu pięciu kazań Iwona z Chartres (*Ivo Carnotensis, Sermo III de significationibus indumentorum sacerdotalium in synodo habitus*, w: PL 162, 519-527) – kazanie to dostępne jest po polsku:

się problematyką eucharystyczną (*De sacramento corporis et sanguinis Christi*)²⁰. Ponadto w podręczniku *Historia filozofii chrześcijańskiej. Od Justyna do Mikołaja Kuzańczyka* Philotheusa Böhnera i Étienne’a Gilsona znajdujemy przekład rozdziału ósmego pt. *Quod pure et gratis amat qui Deum propter se amat* z trzynastej części (*De vitiis et virtutibus*) też samej księgi *De sacramentis...* drugiej²¹. Niniejszym otrzymujemy translację tej księgi części trzeciej.

1.2. *De sacramentis christianae fidei* II, 3: przegląd treści

Fragment *De sacramentis...*, na którym skupiamy w opracowaniu tym uwagę, poświęcił Hugon rzeczywistości sakramentu kościelnych święceń (*De ecclesiasticis ordinibus*). By raz jeszcze, trzeci już, przywołać wyrażenie *pulchritudo totius*, rzecz można tak: w sekcji swego traktatu, w której prezentuje Hugon kolejne stopnie sakramentu święceń, stara się on uchwycić piękno tej rzeczywistości, jaką kreuje i tworzy stan duchowny, duchowieństwo – sięgając po język Hugona, powiedziec by trzeba: jaką kreuje i tworzy kler (*clerus*)²². Paul Rorem identyfikuje trzy źródła, z jakich korzysta na tym odcinku swoich wywodów, zrećźnie, a zarazem dość swobodnie łącząc obszerne z nich wyjątki, nasz wiktoryn²³. Te źródła to *De officiis ecclesiasticis* Izydora z Sewilli²⁴, a także dwa teksty Iwona z Chartres, mianowicie jego kazanie synodalne *De excellentia sacrorum ordinum et de vita ordinandorum*²⁵ oraz wybrane passusy ze zbioru kanonów zatytułowanego *Pa-*

Ł. Libowski, „*Forma sanctitatis et omnium imago virtutum*”. Iwona z Chartres kazanie o znaczeniu szat kapłańskich, „*Liturgia Sacra*”, 29 (2022) 1, s. 207-239.

20. Ł. Libowski, „*Voluit Christus a nobis manducari, ut nos sibi incorporaret*”, s. 89-140.

21. Hugon ze Świętego Wiktora, *Problem miłości bezinteresownej*, s. 382-384.

22. Zob. w tym kontekście następujące dwa teksty o sakramentologii Hugona: D. Poirel, *Sacraments*, w: *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau (Brill’s Companions to the Christian Tradition, 79), Leiden–Boston 2017, s. 277-297; N. Reibe, *General Introduction*, w: *On the Sacraments. A Selection of Works of Hugh and Richard of St Victor, and of Peter of Poitiers*, red. H. Feiss (Victorine Texts in Translation. Exegesis, Theology and Spirituality from the Abbey of St Victor, 10), Turnhout 2020, s. 23-56.

23. P. Rorem, *Hugh of Saint Victor*, s. 93 i 94.

24. Edycja: *Sancti Isidori episcopi Hispalensis „De ecclesiasticis officiis”*, ed. C.M. Lawson (Corpus Christianorum. Series Latina, 113), Turnhouti 1989; nad przekładem polskim pracują obecnie Tatiana Krynicka, Robert Sawa i Adam Wilczyński – za wielkoduszne udostępnienie aktualnej, niemal ostatecznej wersji przekładu, cytowanego przez nas niżej dwukrotnie, w przyp. 47. i 98., dziękujemy niniejszym najserdeczniej ks. Adamowi Wilczyńskiemu.

25. Ivo Carnotensis, *Sermo II de excellentia sacrorum ordinum et de vita ordinandorum in synodo habitus*, w: PL 162, 513-519.

*normia*²⁶. Ponadto Roger E. Reynolds, a za nim wspomniany Rorem konstatują, co warte odnotowania, iż dzięki pośrednictwu Hugona materiał na interesujący nas temat z dzieła uczonego prałata Iwona znalazł się w *Sentenciach* Piotra Lombarda²⁷, wraz z którymi, wiadomo, z jakich względów, szeroko się on w świecie rozprzestrzenił²⁸.

By w sposób przejrzysty zaprezentować tutaj w kilku zdaniach refleksję Hugona ze Świętego Wiktora o kolejnych stanach składających się na kler, wypełniającą trzecią część drugiej księgi *De sacramentis...*, wydzielmy w niej trzy części: wstępną, główną i końcową. Przyjmijmy, że pierwszą stanowią rozdziały od I do IV, drugą – rozdziały od V do XIX, wreszcie trzecią – rozdziały od XX do XXIV²⁹.

W czterech pierwszych rozdziałach tłumaczonego niżej tekstu Hugon zajmuje się dwoma kwestiami, przy czym pierwszej poświęca więcej uwagi, tj. trzy rozdziały (I-III), drugiej natomiast mniej, tj. rozdział jeden (IV). Kwestia pierwsza, przy omawianiu fenomenu, jaki stanowi kler, jak najbardziej zasadnicza i podstawowa, to tonsura – czy, jak Hugon też ją nazywa, korona – a zatem znak przynależności danego mężczyzny do kleru, znak „udziału w bożym posługiwaniu” (*ad partem sortis ministerii divini*)³⁰. Wiktoryn tłumaczy, czym ona jest, wskazuje, skąd bierze się praktyka jej wycinania, omawia również, oczywiście, jakie konsekwencje pociąga za sobą jej przyjęcie oraz przedstawia jej symbolikę, wyłuszczać przy tej okazji, do czego jej noszenie zobowiązuje. W rozdziale IV Hugon zatrzymuje się na moment przy zagadnieniu święceń dla mnichów. Stwierdza, iż „na zasadzie łaski udziela się [im; przyp. Ł.L.] również innym świętym święceń, jakie właściwe są dla kleru” (*et caeteri ordines sacri qui in clero sunt proprii, secundum indulgentiam conceduntur*)³¹, i podaje rację, dla której tak się dzieje: chodzi – powiedzmy zwięźle – o dobro duchowe mnichów, o to, by mieli oni dostęp do życia sakramentalnego, nie zaś o to – dodajmy – by przewodzili ludowi bożemu.

Zasadnicze informacje na temat święceń kościelnych Hugon pomieścił w piętnastu rozdziałach środkowych części trzeciej księgi *De sacramentis...* drugiej. Zawartość tych rozdziałów, wyodrębniając w niej cztery sekwencje, ująć można następująco: rozdział V ma charakter wprowadzący, w rozdziałach od VI do XII mowa jest o kolejnych siedmiu święceniach, w rozdziałach od XIII do XV – o god-

26. Ivo Carnotensis, *Panormia*, III, w: PL 161, 1127 i nast.

27. Petrus Lombardus, *Sententiarum libri quatuor*, IV, 24; miejsce w wyd.: PL 192, 900-905; przekł. pol.: Piotr Lombard, *Cztery księgi Sentencji*, t. 2: *Wstęp. Księga III-IV*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2015, s. 439-451.

28. R.E. Reynolds, *The Ordinals of Christ from Their Origins to the Twelfth Century*, Berlin-New York 1978, s. 144; P. Rorem, *Hugh of Saint Victor*, s. 94.

29. Por. P. Rorem, *Hugh of Saint Victor*, s. 93-95.

30. Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis Christiane fidei*, II, 3, 1.

31. Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis Christiane fidei*, II, 3, 4.

nościach stanu kapłańskiego³², w rozdziałach zaś od XVI do XIX – o urządach innych kościelnych, kleryckich, tj. właściwych klerowi³³.

W rozdziale wprowadzającym, z punktu widzenia analizy całego interesującego nas tu tekstu ważnym, Hugon przede wszystkim wylicza kolejnych siedem stanów kleryckich; te stany, będące wszędzie tam, gdzie jest kościół, to: ostiariusze (*ostiarii*), lektorzy (*lectores*), egzorcyci (*exorcistae*), akolici (*acolythae*), subdiakoni (*subdiaconi*), diakoni (*diaconi*) i prezbiterzy (*sacerdotes, presbyteri*). Przyjmując kolejne święcenia i przechodząc z jednego do drugiego z tych stanów, „dzięki władzy duchowej kleryk – jak pisze Hugon – wstępuje zawsze wyżej, by zajmować się tym, co święte” (*per spiritualem potestatem altius semper ad sacra tractanda conscendit*)³⁴. Jak podaje Hugon, wszystkie te stany pochodzą z ustanowienia Chrystusa, chociaż ich funkcjonowanie dookreślili „duchowi ojcowie” (*spirituales Patres*, dalej także *sancti Patres*). Ponadto w rozdziale tym wiktoryn prezentuje stany, na jakie rozpada się stan kapłański; stany te są następujące: biskupi (*episcopi*), arcybiskupi (*archiepiscopi*), prymasi (*primates*), patriarchowie (*patriarchae*) i najwyższy kapłan (*summus pontifex*), czyli – w nomenklaturze kościelnej – papież (*papa*). W ten sposób, otrzymując jakby konspekt, czytelnik przygotowany zostaje przez Hugona do lektury dalszych ustępów trzeciej części drugiej księgi *De sacramentis*...

Rozdziały od VI do XII skonstruowane zostały według jednego wzorca. Każdy poświęcony jest jednemu z siedmiu stanów kleru: VI – ostiariuszom, VII – lektorom, VIII – egzorcystom, IX – akolitom, X – subdiakonom, XI – diakonom, a XII – kapłanom; gdy chodzi o objętość, to rozdziały o diakonach i kapłanach – być może dlatego, że właśnie diakonat i prezbiterat jako mające genezę w Kościele pierwotnym uznaje Hugon za święcenia święte³⁵ – są znacznie dłuższe od pozostałych. W każdym rozdziale Hugon konsekwentnie omawia, po pierwsze, obowiązki spoczywające na członku danego stanu czy powierzone mu zadania, po drugie, wskazuje, co wręczane jest mu przy święceniach – w wypadku prezbiterów otrzymujemy nawet zdawkowy co prawda, ale jednak opis liturgii święceń – po

32. Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis Christiane fidei*, II, 3, 5: „Hic gradus dispares in eodem ordine habet dignitates” = „Ten ostatni stopień ma tę właściwość, że jeden stan kapłański rozpada się na zróżnicowane godności”.

33. Zob. przyp. 37. i 40.

34. Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis Christiane fidei*, II, 3, 5.

35. Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis Christiane fidei*, II, 3, 13: „Sacros autem ordines diaconatus et presbyteratus tantum appellandos [sacri canones; przyp. Ł.L.] censent; quia hos solos primitiva legitur Ecclesia habuisse, et de his solis praeceptum habemus apostoli” = „Rozporządzają zaś [święte kanony; przyp. Ł.L.], że tylko diakonat i prezbiterat winny nazywane być świętymi święczeniami, gdyż wyłącznie one, jak czytamy, funkcjonowały w Kościele pierwotnym i wyłącznie odnośnie do nich mamy wskazanie apostoła”.

trzecie wreszcie, określa, kiedy – albo: cóż takiego czyniąc – Chrystus dany stan klerycki ustanowił. Pisząc o lektorach, egzorcystach, subdiakonach, diakonach i kapłanach, Hugon przedstawia również wymogi, jakie stawia się pełniącym te urzędy klerykom, z kolei w przypadku ostiariuszy, lektorów, egzorcystów, subdiakonów, diakonów i prezbiterów starotestamentową, a w przypadku diakonów i prezbiterów także nowotestamentową genezę tych stanów. Tam, gdzie mowa o akolitach, subdiakonach i prezbiterach, znajdujemy nadto związane uwagi terminologiczne.

Zaprezentowawszy siedem rodzajów święceń kościelnych, a w konsekwencji siedem stanów kleru, nasz wiktoryn w trzech kolejnych rozdziałach koncentruje się na godnościach stanu kapłańskiego. Najpierw, w rozdziale XIII, zajmuje się episkopatem. Hugon określa, jakie sakramenty sprawuje biskup, kto może zostać wybrany biskupem i kto na dane biskupie święcenia musi wyrazić zgodę; wreszcie omawia zgrabnie przebieg liturgii święceń biskupich. Potem, w rozdziałach XIV i XV, Hugon pisze o godności, odpowiednio, arcybiskupa i papieża. Co ciekawe, w tych dwu rozdziałach ogranicza się do paru jedynie uwag natury prawnej.

W rozdziale XVI Hugon wymienia kolejne trzy jeszcze urzędy, jakie piastują klerycy, a mianowicie urzędy kierującego subdiakonami i diakonami archidiacona (*archidiaconus*), nadzorującego niższe duchowieństwo, czyli lektorów – w tym kantorów – egzorcystów i akolitów, primiceriusza (*primicerius*) oraz skarbnika (*thesaurarius*). Później natomiast w rozdziałach XVII, XVIII i XIX urzędom tym przygląda się nieco bliżej, wymieniając zadania, jakie do każdego są przyporządkowane.

W pięciu ostatnich rozdziałach tłumaczonego dalej tekstu Hugona ze Świętego Wiktora *De ecclesiasticis ordinibus* porusza się związane kwestie następujące, powiedzmy, że ogólniejsze – w każdym rozdziale jedną kwestię: czasu udzielania święceń i sposobu ich organizacji (rozdział XX); wieku kandydatów do święceń (rozdział XXI); konieczności do święceń tytułu (rozdział XXII); charakterystyki – fizycznej i moralnej – kandydata do święceń (rozdział XXIII); wreszcie na koniec mowa jest o kwestii przenosin wyświęconych, a więc z jednej strony przechodzenia biskupów ze stolicy na stolicę, z drugiej zaś strony przesuwania kleryków z kościoła do kościoła, a także o kwestii kleryckiej formacji intelektualnej (rozdział XXIV).

2. Przekład

Hugo de Sancto Victore <i>De ecclesiasticis ordinibus</i> <i>De sacramentis christinae fidei</i> (liber II, pars III)	Hugon ze Świętego Wiktora <i>O święceniach kościelnych</i> <i>O sakramentach wiary chrześcijańskiej</i> (księga II, część III) ³⁶
Caput I. De potestate spirituali et ejus corona	Rozdział I. O władzy duchowej i jej koronie
Spiritualis potestas in clero ordinatur habens gradus et ordines dignitatum differentes. Primum signaculum clerici est corona, qua signatur ad partem sortis ministerii divini; cui servire regnare est. Corona quippe regale decus significat. Sic dicit beatus Petrus apostolus: <i>Vos estis genus electum, regale sacerdotium</i> (I Petr. II). Propter hoc igitur coma capitis clerico in	Władza duchowa jest pośród kleru ³⁷ uporządkowana: związana jest z następstwem rozmaitych stopni i godności ³⁸ . Pierwszą oznaką ³⁹ kleryka ⁴⁰ jest korona ⁴¹ , przez którą naznaczany jest on do udziału ⁴² w bożym posługiwaniu, a służba w ramach tej posługi jest królowaniem. Korona stanowi wszakże ozdobę królewską. Tak mówi błogosławiony apostoł Piotr:

36. Podstawa przekładu: Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis christianae fidei*, PL 176, 421-434, tj. część pt. *De ecclesiasticis ordinibus*; tekst łaciński zacytowaliśmy z serwisu Corpus Corporum: <https://www.mlat.uzh.ch/browser?path=/2230/6042/11082&text=11082:3> [dostęp: 28.08.2022]. Za skonsultowanie kilkunastu miejsc sporządzonego tłumaczenia i podsuniecie kilku zarówno przekonywających interpretacji tekstu oryginalnego, jak i konkretnych rozwiązań translatorskich dziękujemy serdecznie nieskończenie życzliwemu ks. dr. hab. Tadeuszowi Gaci, prof. KUL.
37. Występujący w niniejszym tekście rzeczownik *clerus* oddajemy rzeczownikiem polskim „kler” (a nie słowem, wydającym się być może szlachetniejszym, „duchowieństwo”), co jest chyba rozwiązaniem dość powszechnie dziś przyjmowanym. I uwaga dla czytelnika mniej zorientowanego w poruszanych przez Hugona zagadnieniach: choć, oczywiście, kler współczesny jest, by tak rzec, spadkobiercą kleru średniowiecznego, to jednak z drugiej strony pod wieloma względami (myślimy tu zwłaszcza o tym, co nazwalibyśmy teologią kleru, a także o jego, kleru, organizacji) bardzo się od niego różni.
38. Całe średniowieczne społeczeństwo, nie tylko ta jego część, jaką stanowił kler, było uporządkowane; zob. w tym kontekście chociażby pracę następującą: M. Łuszczynska, *Na straży „ordo”. Hierarchiczne uporządkowanie życia społecznego w myśli wieków średnich*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, 66 (2019) 1, s. 257-267.
39. Po łacinie: *signaculum*. Por. przyp. 54.
40. Jeśli *clerus* to, jak przyjmujemy w niniejszym przekładzie, „kler” (zob. przyp. 37.), to konsekwentnie *clericus*, a więc członek kleru, to „kleryk” („duchowny”). Za słowem „kleryk” w znaczeniu „osoba przynależna do duchowieństwa średniowiecznego” również stoi już pewna tradycja translatorska.
41. Chodzi, oczywiście, jak się to zaraz okaże, o tonsurę. Warto może zaznaczyć, że w łacinie tonsurę desygnują dwa słowa, mianowicie *tonsura* oraz *corona clericalis* (dosłownie: „korona kleryka/klerykalna”, „korona kleryka/kleryków”): rzeczownikiem *tonsura* Hugon posłużył się w rozdziale trzecim, tutaj natomiast, jak się wydaje, wykorzystuje on dwuznaczność rzeczownika *corona* (korona królewska – korona klericka).
42. Po łacinie: *ad partem sortis*. Można dopatrywać się tu aluzji do wersu 5 psalmu 16(15): „Dominus pars hereditatis meae et calicis mei: / tu es qui detines sortem meam”.

<p>modum coronae tondetur, et ipsa capitis summitas desuper nudatur et revelatur, ut per hoc detur intelligi, quod ad regiam in Christo potestatem assumitur; et quod inter ipsum et Deum deinceps velamen esse non debet, ut revelata facie, et pura mente Domini sui gloriam contempletur. Summum capitis summum est mentis. Denudatio capitis illuminationem significat mentis.</p>	<p>„Wy jesteście rodem wybranym, królewskim kapłaństwem”⁴³. Z uwagi więc na to włosy na głowie kleryka ścinane są na wzór korony i sam czubek głowy jest z góry obnażany i odsłaniany, aby przez to dać do zrozumienia, że jest on włączany do władzy królewskiej w Chrystusie i że między nim a Bogiem nie powinno być potem zasłony, by z odsłoniętą twarzą i czystym umysłem kontemplować mógł chwałę swego Pana. Wierzchołek głowy jest wierzchołkiem umysłu. Dlatego też obnażenie głowy oznacza oświecenie umysłu.</p>
<p>Caput II. De clericis</p>	<p>Rozdział II. O klerykach</p>
<p>Clericus quippe secretorum Dei non ignarus esse debet, quia nuntius ejus est ad populum. Tondentur etiam capilli capitis usque ad apertionem et revelationem sensuum, id est oculorum et aurium ut eum ab audiendo et intelligendo verba Dei, terrenorum occupatio, quae per capillos significantur, non impediatur. Postquam autem clericus factus est debet deinceps de stipendiis Ecclesiae sustentari, et sub tutela et custodia spiritualium magistrorum, scientia divina et ecclesiastica disciplina erudiri, quatenus ad sacros ordines ministerii divini cum ratio poposcerit digne possit accedere. Nemo ad clerum assumendus est, nisi sub titulo certo. Qui enim caput non habent acephali sunt, non clerici.</p>	<p>Kleryk nie powinien, doprawdy, nieobznajomionym być z tajemnicami Boga, ponieważ jest Jego posłańcem do ludzi. Albowiem włosy na głowie kleryka strzyże się aż do otwarcia i odsłonięcia zmysłów, to jest oczu i uszu, aby zajmowanie się tym, co ziemskie, co oznaczane jest przez włosy, nie przeszkadzało mu w słuchaniu i rozumieniu słów Boga. A gdy zostanie już ktoś ustanowiony klerykiem, to powinien być potem utrzymywany ze stypendiów kościelnych, a także pod opieką i strażą duchowych mistrzów kształcony w zakresie wiedzy bożej i kościelnej karność, aby, kiedy roztropność to nakaże, w sposób godny przystąpić mógł on do świętych święceń bożego posługiwania. Nikt zaś przyłączony nie może zostać do kleru inaczej, jak tylko pod pewnym tytułem⁴⁴.</p>

43. 1 P 2,9. Cytaty biblijne przekładamy samodzielnie, tak, by dobrze komponowały się z publikowanym tłumaczeniem tekstu Hugonowego (pracując nad ich translacją, sięgaliśmy niejednokrotnie do opartej na Wulgacie Biblii Wujka: *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.*, transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępy J. Frankowski, Warszawa 2021). Sigla biblijne podajemy za Biblią Tysiąclecia: *Biblia Tysiąclecia Online*, Poznań 2003, https://biblia.deon.pl/menu.php?st_id=1 [dostęp: 29.08.2022].
44. Tytuł (*titulus* albo, w wersji pełniejszej, *titulus ordinationis*) – Jougan objaśnia krótko: „tytuł święceń, tzn. prawne i uposażeniowe zabezpieczenie kleryka świeckiego albo zakonnika” (A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Sandomierz 2013, s. 687, s.v. *titulus*). Tego samego zagadnienia dotyka Hugon dalej, w rozdziale dwudziestym drugim.

	Ci bowiem, którzy nie mają tytułu ⁴⁵ , są bezgłównymi ⁴⁶ , a nie klerykami ⁴⁷ .
Caput III. De tonsura Ecclesiastica	Rozdział III. O tonsurze kościelnej
Tonsurae autem ecclesiasticae usus a Nazaraeis exortus esse putatur, qui prius crine servato, denique ob vitae continentiam caput radebant, et capillos in igne sacrificii ponebant. Hinc usus ab apostolis introductus est, ut qui divinis cultibus mancipati Deo consecrantur quasi Nazaraei, id est sancti, crineposito inveniantur, sicut ad Ezechielem dicitur: <i>Tu, fili hominis, sume tibi gladium acutum, et duc super</i>	Uważa się zaś, że praktyka kościelnej tonsury bierze swój początek od nazorejczyków ⁴⁸ , którzy choć najpierw zachowywali włosy, to jednak z czasem, przez wzgląd na życie wstrzemięźliwe, golili głowę i wrzucali włosy do ognia ofiarowego ⁴⁹ . Stąd apostołowie wprowadzili zwyczaj, że ci, którzy, będąc przeznaczonymi do sprawowania kultu bożego, konsekrowani są dla Boga, znajduwani są, jak nazorejczycy, to jest święci,

45. Dosłownie: „którzy nie mają głowy”. Sięgając po rzeczowniki „głowa” (*caput*) i „bezgłówni” (*acephali*) (zob. przyp. 46.), Hugon wprowadza tutaj dość zabawną grę słowną, której nie sposób oddać w polszczyźnie. W łacinie gra ta jest możliwa, ponieważ *caput* to słowo semantycznie dość pojemne – w jego polu znaczeniowym, jak wynika z tego, co pisze Izydora (zob. przyp. 47.), mieści się także pojęcie tytułu święceń.
46. Bezgłówni (*acephali*, od gr. ἀκέφαλοι) – pierwotnie, jeśli pominąć już znaczenie tego słowa najpierwsze i podstawowe (*acephalus*, gr. ἀκέφαλος – bezgłowy, anonimowy, niemający tytułu, pozostający bez kierownika, bez zwierzchności), nazywano tak, szydyczko, ludzi przynależących do surowego stronnictwa sekty monofizycznej, którzy nie mieli przywódcy (A. Jougan, s. 9, s.v. *Acephali*); wtórnie określano tym mianem wszystkie chrześcijańskie ciała schizmatyczne (*Dictionary of Christianity*, red. J.C. Cooper, Chicago - London 1996, s. 2, s.v. *Acephalites*); wreszcie w średniowieczu, co w tym kontekście najważniejsze, pojęcia tego używano w odniesieniu do wagańców (*clerici vagantes, vagabundi*) (J.J. Hofmann, *Lexicon universale*, t. 1, Lugduni Batavorum 1698, s. 31-32, s.v. *acephali*), a więc kleryków, którzy – ponieważ albo nie mieli swojego beneficjum, albo z jakichś powodów opuścili kościół, do którego zostali przypisani – przemieszczając się z miasta do miasta i tylko okazjonalnie podejmując zadania związane z piastowanym przez siebie urzędem, prowadzili wędrowny, a przy tym swobodny tryb życia.
47. W swoim leksykonie Hofmann (J.J. Hofmann, s. 31-32, s.v. *acephali*) cytuje następujący wyjątek z Izydora Sewilskiego (*De ecclesiasticis officiis* II, 3, 1), który i tutaj, jak sądzimy, warto przywołać, jako że tłumaczy on wprowadzone przez Hugona rozróżnienie na, wedle naszego tłumaczenia, kleryków i bezgłównych: „Duo sunt autem genera clericorum: unum ecclesiasticorum sub regimine episcopali degentium, alterum acephalorum, id est sine capite, quem sequantur ignorantium. Hos neque inter laicos saecularium officiorum studia neque inter clericos religio retentat divina, sed solutos atque oberrantes sola turpis vita complectit et vaga” (edycja: *Sancti Isidori episcopi Hispalensis „De ecclesiasticis officiis”*, s. 54) = „Dwa są zaś rodzaje duchownych: jeden kościelnych, przebywających pod władzą biskupią, drugi acefaliów (*acephali*), to znaczy «pozbawionych głowy», nie wiedzących, za kim mają pójść. Tych ostatnich ani wśród świeckich nie zatrzymuje staranie o obowiązki świeckie, ani wśród duchownych religia święta, lecz chodząc swobodnie i włócząc się, wiodą jedynie życie szpetne i bezdomne” (tłum. R. Sawa; przekład niewydany – zob. przyp. 24.).
48. Po łacinie: *a Nazaraeis* – a więc brzmi ów rzeczownik dokładnie tak, jak rzeczownik dezygnujący mieszkańców Nazaretu, nazorejczyków czy pierwszych chrześcijan: *Nazaraei, Nazarei, viri Nazarei*.
49. Zasady nazireatu podane są w Pięcioksięgu: Lb 6, 2-21.

<p><i>caput tuum et barbam (Ezech. V; Act. XVIII). Hoc etiam in Novo Testamento Nazaraos illos Priscillam et Aquilam in Actibus apostolorum primum fecisse legimus. Paulum quoque apostolum et quosdam discipulorum Christi qui in hujusmodi cultu imitandi exstiterunt, scilicet ut hoc signo vitia in corde et opere pullulantia praecidenda doceantur.</i></p>	<p>z usuniętymi włosami, zgodnie z tym, co powiedziane jest u Ezechiela: „Ty, synu człowieczy, weź sobie ostry nóż i powiedź nim dookoła twej głowy i brody”⁵⁰. Także w Nowym Testamencie, w <i>Dziejach Apostolskich</i>, czytamy, iż zrazu uczynili to samo ci nazirejczycy, Pryscylla i Akwila. A również Paweł apostoł i niektórzy z uczniów Chrystusa⁵¹, którzy, gdy chodzi o ten właśnie akt, okazali się godnymi naśladowania, aby mianowicie pouczyć przez ów znak, że wady pleniące się w sercu i uczynku należy wyniszczać.</p>
<p>Caput IV. Quomodo ordines sacris in monachis sint</p>	<p>Rozdział IV. W jaki sposób święceń świętych udziela się mnichom⁵²</p>
<p>Quidem volunt coronam aliquando pro signo accipiendam poenitentiae, quemadmodum in ordine monachorum, quibus et caeteri ordines sacri qui in clero sunt proprii, secundum indulgentiam conceduntur. Non enim in populo praeesse possunt, nec spiritualis dignitatis in Ecclesia curam suscipere, donec ad clerum assumantur. Propterea quod in illis est sacri signaculi, ad indulgentiam est, non pro potestate praelationis in populo Dei, sed ne in ipso quoque habitu poenitentiae quo se sponte propter Deum sequestraverunt, sacrosanctam corporis et sanguinis Christi communionem vel habere non possint, vel extra ad impedimentum quietis suae requirere compellantur. Ut ergo intrinsecus quietius vivant, ordines ministerii divini per indulgentiam ipsis conceduntur; non ad exercendam praelationem in populo Dei, sed ad celebrandam intrinsecus communionem sacramenti Dei, quod tamen principio non ita fuisse dicunt. Monachi quippe et eremum habitantes olim presbyteros habuisse leguntur.</p>	<p>Niektórzy są zdania, iż koronę winno się czasem przyjmować na znak pokuty, jak to się dzieje u mnichów⁵³, którym na zasadzie łaski udziela się również innych świętych święceń, jakie właściwe są dla kleru. Nie mogą bowiem oni prowadzić ludu ani też podejmować w kościele starań o godność duchową, póki włączeni nie zostaną do kleru. Dlatego to, co jest w nich ze świętej pieczęci⁵⁴, mają dzięki łasce – nie dla władzy przewodzenia ludowi bożemu, lecz po to, aby także w owym stanie pokuty, w którym przez wzgląd na Boga dobrowolnie się odosobnili, mogli mieć udział w przenaświętszej komunii ciała i krwi Chrystusa, czy też po to, aby nie byli zmuszeni, by zabiegać o coś na zewnątrz, przerywając swój spoczynek. Aby więc wewnętrznie żyli spokojniej, udziela się im łaskawie święceń bożego posługiwania; nie po to, by pośród ludu bożego dzierżyli przywództwo, ale po to, by wewnętrznie święcili komunię sakramentu bożego – nie było tak jednak, jak mówią, od początku. Czytamy wszakże, że mnisi i zamieszkujący pustkowie mieli niegdyś prezbiterów⁵⁵.</p>

50. Ez 5, 1.

51. Por. Dz 18, 18; podajemy to siglum za Lawsonem: *Sancti Isidori episcopi Hispalensis „De ecclesiasticis officiis”*, s. 55.

52. W edycji Berndta (s. 345) tytuł ten wygląda tak: *Quomodo ordines sacri in monachis sint* – lekcja ta wydaje się lepsza, dlatego w tłumaczeniu za nią idziemy. Za sugestią, by zajrzeć w tym miejscu do Berndta i sprawdzić, jaki on tu tekst proponuje, należy się podziękowanie prof. dr hab. Hannie Wojtczak.

53. Po łacinie: *in ordine monachorum*; dosłownie: „w stanie mnichów/mnisim”.

54. Po łacinie: *quod in illis est sacri signaculi*. Przyjmujemy, że chodzi o pieczęć sakramentalną (*sacrum signaculum*) – dokładniej: że chodzi w tym miejscu o pieczęć sakramentu święceń. Por. przyp. 39.

55. Mieli prezbiterów – koniecznie dopowiedzieć trzeba, by zrozumieć dobrze myśl Hugona – zewnętrznych, którzy byli do nich przydzieleni czy przypisani i u których, jak wszyscy inni

Caput V. De septem gradibus sacris	Rozdział V. O siedmiu świętych stopniach
<p>Primum igitur signaculum clerici corona est, quo in partem ministerii sacri consignatur. Sequuntur deinde septem graduum promotiones, in quibus per spirituale potestatem altius semper ad sacra tractanda conscendit. Primus gradus est ostiariorum; secundus lectorum; tertius exorcistarum; quartus acolytharum; quintus subdiaconorum; sextus diaconorum; septimus sacerdotum. Hic gradus dispares in eodem ordine habet dignitates. Nam post sacerdotes altiores sunt principes sacerdotum, id est episcopi. Supra quos iterum sunt archiepiscopi; et supra illos qui dicuntur primates, supra quos quidam patriarchas constituere volunt; alii eosdem primates et patriarchas dicunt. Nos tamen quatuor tantum ex antiquo Ecclesiae usu patriarchas nominatos invenimus. Primum Alexandrinum, secundum Hierosolymitanum; tertium Antiochenum; quartum Aquileiensem, qui post Grandensis dictus est, nisi forte secundum proprietatem linguarum idem ipsi alibi patriarchae; alibi primates appellati sint. Post hos omnes sequitur summus pontifex quem papam, id est Patrem patrum consuetudo ecclesiastica nominare instituit. Hic est principalis et maximus sedis apostolicae in Ecclesia Romana successor, unde et ipsum specialiter</p>	<p>Pierwszą zatem oznaką kleryka jest korona, dzięki której przydzielany jest mu udział w świętym posługiwaniu. Potem następują promocje siedmiu stopni, w których dzięki władzy duchowej kleryk wstępuje zawsze wyżej, by zajmować się tym, co święte⁵⁶. Pierwszym stopniem jest stopień ostiariuszy, drugim – stopień lektorów, trzecim – stopień egzorcystów, czwartym – stopień akolitów, piątym – stopień subdiaconów, szóstym – stopień diakonów, siódmym – stopień kapłanów. Ten ostatni stopień ma tę właściwość, że jeden stan kapłański rozpada się na zróżnicowane godności. Bo od kapłanów wyżsi są księżęta kapłanów, czyli biskupi. Ponad nimi znowuż są arcybiskupi, a ponad tymi – ci, którzy nazywani są prymasami, ponad którymi niektórzy stawiać chcą jeszcze patriarchów; inni jednak tych samych nazywają prymasami i patriarchami. My wszakże, zgodnie ze starożytnym zwyczajem kościoła, czterech tylko zamianowanych znajdujemy patriarchami: pierwszym jest patriarcha aleksandryjski, drugim – patriarcha jerozolimski, trzecim – patriarcha antiocheński i czwartym – patriarcha akwilejski, który później nazwany został wielkim⁵⁷; chyba że zgodnie z zasadami poszczególnych języków jednych</p>

wierni świeccy, korzystali oni z sakramentów. Dopowiedzenie to podajemy za Richardem Fieldem, który pisząc o życiu starożytnych mnichów, cytuje niniejszy rozdział z trzeciej części księgi wtórej *De sacramentis...*: R. Field, *Of the Church*, t. 4, Cambridge 1852, s. 134-136.

56. Aby zorientować się w temacie siedmiu stopni sakramentu święceń, warto sięgnąć, jeśli ograniczyć się do piśmiennictwa polskiego, po opracowanie następujące: E. Górski, *Święcenia niższe i wyższe. Studium liturgiczno-historyczne*, Sandomierz 1954. Gdy chodzi o literaturę zagraniczną, to zajrzeć można do prac m.in. takich oto: R. E. Reynolds, *The Ordinals of Christ...*; tenże, *Clerics in the early Middle Ages: Hierarchy and Image*, Aldershot 1999. Co się tyczy natomiast tekstów źródłowych: byłoby dobrze zapoznać się w jakiejś mierze z dostępnym w języku polskim dziełem wielkiego liturgisty z przełomu wieków VIII i IX Amalariusza z Metz: *Dzieła*, t. 1: *Święte obrzędy Kościoła*, tłum. zbiorowe, red. T. Gacia, wstęp J. A. Ichnatowicz, przyp. i bib. A. Strycharczuk, Lublin 2016; *Dzieła*, t. 2: *Porządek antyfonarza, Inne pisma o świętych obrzędach, Reguły życia duchownych i mniszek*, tłum. zbiorowe, red. T. Gacia, przyp. i bib. J. Adamiak, N. Turkiewicz, Lublin 2017 – w tomie drugim znajdujemy fragment w kontekście przekładanych tutaj rozważań Hugona zasadniczy: chodzi o pierwszych osiem rozdziałów dzieła pt. *Reguła życia duchownych* (tłum. A. Wilczyński, s. 215-223).
57. Króciutki rys historyczny patriarchatu akwilejskiego daje: D. Kasprzak, *Historia patriarchatu i rytu akwilejskiego (IV-VII w.)*, w: „Introito ad altare Dei”. *Księdzu profesorowi Stefanowi Koperkowi CR z okazji 70-lecia urodzin i 45-lecia kapłaństwa*, red. S. Koperk, S. Szczepaniec, J. Superson, J. Mieczkowski, Kraków 2008, s. 210-212.

apostolicum sancta Ecclesia nominare consuevit. Cui vice Petri principis apostolorum praesidenti, omnis ecclesiasticus ordo obtemperare debet, qui solus praerogativa dignitatis claves habet ligandi omnia et solvendi super terram. Isti ergo ordines sacri diversis locis per orbem terrarum (quacunque sanctae Ecclesiae corpus diffusum est) disponuntur: non solum voluntaria ordinatione spiritualium Patrum, sed ex ipso quoque gentilitatis usu convenienti ratione assumpta. In illis siquidem civitatibus ubi olim gentiles flamines suos constituere consueverant; ibi nunc episcopi sunt ordinati. Ubi vero archiflamines dispositi fuerant, archiepiscopi successerunt. Lege librum Clementis, illic invenies quomodo beatus Petrus per diversa orbis terrarum loca principes ecclesiarum disponi instituit. Septem ergo spiritualium officiorum gradus proinde in sancta Ecclesia secundum septiformem gratiam distributi sunt, quos Dominus Jesus Christus ejusdem spiritus plenitudine habens, omnia in semetipso exhibuit; et corpori suo, id est Ecclesiae imitanda reliquit, cui ipsius spiritus participationem concessit.

i tych samych raz nazywa się patriarchami, a raz prymasami. Po nich wszystkich następuje biskup najwyższy⁵⁸, którego zwyczaj kościelny nazywać nakazał papieżem, a więc ojcem ojców. On jest pierwszym i największym następcą na stolicy apostolskiej w kościele rzymskim, stąd też kościół święty w sposób szczególnie nazywać go zwykł apostolskim. Wszelki stan kościelny winien być mu posłuszny – jemu, który przewodniczy w zastępstwie Piotra, księcia apostołów, i który sam jeden, na mocy pierwszeństwa godności, ma klucze wiązania i rozwiązywania wszystkiego na ziemi⁵⁹. Te zatem święte święcenia udzielane są w różnych miejscach po całej ziemi (gdziekolwiek rozprzestrzeniło się ciało świętego kościoła): nie tylko w oparciu o własnowolne zarządzenie duchowych ojców, lecz także, zgodnie z powziętym przez nich zamysłem, z powodu stosownej praktyki pogaństwa. Albowiem w tych miastach, w których pogaństwo mieli niegdyś zwyczaj ustanawiać swoich kapłanów, wyświęceni zostali teraz biskupi. Tam zaś, gdzie umieszczeni byli pogańscy arcykapłani, przyszli teraz arcybiskupi. Przeczytaj *Księgę Klemensa*⁶⁰, a dowiesz się, jak błogosławiony Piotr postanowił, że książęta kościołów mają być rozdzielani po różnych miejscach całego świata. Dlatego przeto przyznanych zostało świętemu kościołowi, podług siedmiorakiej łaski, siedem stopni duchowych urzędów, które Pan Jezus Chrystus,

58. Po łacinie: *summus pontifex*. Rezygnujemy z tłumaczenia zwyczajowego („najwyższy kapłan”) na rzecz translatorskiej konsekwencji (*pontifex* = biskup).

59. Por. Mt 16,19.

60. *Księga Klemensa* (Hugon posługuje się tytułem *Liber Clementis*, ale książka odnośna funkcjonowała pod wieloma innymi tytułami, m.in. *Libri recognitionum s. Clementis, Recognitiones s. Clementis, Itinerarium b. Clementis, Itinerarium b. Petri, Itinerarium praedicationis Petri, De disputatione s. Petri cum Simone mago*) – dzieło powstałe pierwotnie w języku greckim, później dopiero tłumaczone na łacinę, którego autorstwo przypisywano Klemensowi Rzymskiemu, co dzisiaj raczej się wyklucza, jego twórcę nazywając Pseudo-Klemensem; gdy chodzi o gatunek, to uczeni określają dzieło mianem powieści religijnej. Rzecz krążyła w bardzo licznych, różniących się od siebie wzajem wersjach. Opowiada ona o dokonaniach apostoła Piotra, skąd bierze się inny jeszcze jej tytuł, mianowicie Πράξεις τοῦ Πέτρου, *Acta Petri*. Narrator powieści, podający się za towarzysza Piotra, przedstawiający się czytelnikowi zarazem jako papież Klemens, jak i jako Tytus Flawiusz Klemens, kuzyn cesarza Domicjana, prezentuje ponadto wiele szczegółów ze swojego życia. Zob. np. J. Irmscher, G. Strecker, *The Pseudo-Clementines*, w: *New Testament Apocrypha*, t. 2: *Writings Relating to the Apostles Apocalypses and Related Subjects*, red. W. Schneemelcher, red. tłum. ang. R. McL. Wilson, Louisville - Kentucky 2003, s. 483-541, a także Ch. M. Thomas, *The Acts of Peter, Gospel*

	mając pełnię tegoż właśnie ducha, w sobie samym objawił i swojemu ciału, to jest kościołowi, któremu przydzielił udział w tym samym duchu, pozostawił do naśladowania ⁶¹ .
Caput VI. De ostiariis	Rozdział VI. O ostiariuszach
Inter hos septem gradus spiritualis officii primus est eorum qui ostiarii dicuntur, qui in Veteri Testamento olim janitores vocabantur. Ad officium ostiarii pertinent claves ecclesiae, ut claudat et aperiat horis competentibus templum Dei, et omnia quae sunt intus extraque custodiat, fideles recipiat, excommunicatos et infideles ejiciat. Ostiarius cum ordinatur postquam ab archidiacono instructus fuerit, qualiter in domo Dei debeat conversari, ad suggestionem archidiaconi tradit ei episcopus claves Ecclesiae de altario dicens ei: Sic age quasi redditurus Deo rationem pro his rebus quae his clavibus recluduntur. Hoc officium Dominus in sua persona suscepit, quando flagello de funiculis facto vendentes et ementes de templo ejecit. Ipse quippe ostiarius dicit: <i>Ego sum ostium. Per me si quis introierit salvabitur, et ingreditur, et ingreditur, et pascua inveniet (Joan. X).</i>	Wśród tych siedmiu stopni duchowego urzędu pierwszym jest stopień tych, którzy nazywani są ostiariuszami, a którzy niegdyś, w Starym Testamencie, określani byli mianem odźwiernych. Do urzędu ostiariusza przynależą klucze kościoła, aby w odpowiednich godzinach zamykał on i otwierał świątynię bożą i strzegł wszystkiego, co mieści się w jej wnętrzu i na zewnątrz, aby przyjmował wiernych, a wyrzucał ekskomunikowanych i niewiernych. Gdy wyświęca się ostiariusza, to po tym, jak pouczony zostanie przez archidiacona, jak postępować winien w domu bożym ⁶² , biskup przekazuje mu z ołtarza, otrzymawszy je od archidiacona ⁶³ , klucze kościoła, mówiąc do niego: „Czyń tak, jakbyś z tego wszystkiego, co odmykane jest tymi kluczami, zdać miał sprawę Bogu”. Pan przyjął urząd ten w swojej osobie wówczas, kiedy, uczyniwszy bicz z powrozów, wyrzucił ze świątyni sprzedających i kupujących ⁶⁴ . Jako zaś ostiariusz mówi on: „Ja jestem bramą. Jeśli ktoś przejdzie przeze mnie, będzie zbawiony; i wejdzie, i wyjdzie, i pastwiska znajdzie” ⁶⁵ .

Literature, and the Ancient Novel. Rewriting the Past, Oxford 2003 oraz *The Apocryphal Acts of Peter. Magic, Miracles and Gnosticism*, red. J. N. Bremmer, Leuven 1998.

61. Jedna obserwacja, nieprzekładająca się na tłumaczenie. Otóż zdanie niniejsze w oryginale przedstawia się tak: „Septem ergo spiritualium officiorum gradus proinde in sancta Ecclesia secundum septiformem gratiam distributi sunt, quos Dominus Jesus Christus ejusdem spiritus plenitudinem habens, *omnia* in semetipso exhibuit; et corpori suo, id est Ecclesiae *imitanda* reliquit, cui ipsius spiritus participationem concessit [podkreśl. Ł.L.]”. Do owych duchowych urzędów siedmiu stopni odnoszą się zatem następujące elementy tego zdania: *quos – omnia – imitanda*. U Berndta natomiast (s. 346), co wydaje się lekcją lepszą, całe to zdanie wygląda tak samo, z tą jedną różnicą, że nie czyta on *quos*, a *que: que – omnia – imitanda*.
62. Po łacinie: *qualiter in domo Dei debeat conversari*. Aluzja do 1 Tm 3,15: *quomodo oporteat in domo Dei conversari, quae est ecclesia Dei vivi*.
63. Po łacinie: *ad suggestionem archidiaconi*.
64. Por. Mt 21,12-17; Mk 11,15-19; Łk 19,45-46; J 2,13-22.
65. J 10,9.

Caput VII. De lectoribus	Rozdział VII. O lektorach
<p>Secundus gradus est lectorum, qui formam et initium a prophetis accepit. Sunt enim lectores qui Verbum Dei annuntiant, quibus dicitur: <i>Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam (Isai. LVIII)</i>. Hi cum ordinantur primum de vita ipsorum, et fide, et ingenio, episcopus ad populum Verbum facit; deinde eis vidente populo ab episcopo codex traditur divinarum lectionum, et dicitur eis: Accipite et estote Verbi Dei relatores, habituri (si fideliter et utiliter impleveritis officium) partem cum his qui verbum Dei ministraverunt. Ex hoc ergo potestatem habent in Ecclesia coram populo propheticas et apostolicas lectiones recitandi. Hi quidem qui ad hunc gradum promoveantur litterarum scientia debent esse instructi ut eorum quae legunt sensum intelligant; in pronuntiatione vim accentuum agnoscant, distincte legant, ne confusione pronuntiationis intellectum auditoribus tollant. Considerant quid sit indicative legendum, quid sub interrogatione pronuntiandum, ubi sit in oratione distinctio, vel media distinctio facienda, quia et haec male servata intellectum perturbant, et grammaticorum typum gerentes ad irrisionem provocant. Vox lectoris auribus et cordi consulere debet, non oculis, ne motu vel gestu indisciplinato spectatores magis ex seipso faciat, quam auditores, aequae effractum et femineum quam agrestem et rusticum sonum devitans. Lectores enim olim praecones vel proclamatores vocabantur, quia in populo vocem faciunt. Hoc officium Dominus in propria persona ostendit, quando in medio seniorum librum Isaiae prophetae aperiens, distincte ad intelligendum legit: <i>Spiritus Domini super me evangelizare pauperibus misit me (Luc. IV; Isa LXI)</i>. Ex quo lectoribus intelligi datur, quod gratia spiritali clarere debent, qui populo verbum Dei annuntiant.</p>	<p>Stopniem drugim jest stopień lektorów, który kształt i początek otrzymał od proroków. Lektorami są bowiem ci, którzy obwieszczają słowo boże, którym mówi się: „Wołaj, nie przestawaj! Podnieś swój głos niczym trąbą!”⁶⁶. Kiedy święci się lektorów, to najpierw biskup kieruje do ludu słowo o ich życiu, wierze i uzdolnieniach, a potem na oczach ludu przekazywany jest im przez biskupa kodeks z boskimi lekcjami – i biskup mówi do nich: „Przyjmijcie go i bądźcie przekazicielami bożego słowa, wy, którzy (jeśli wiernie i pożytecznie wypełnicie swoje zadanie) macie mieć udział z tymi, którzy posługiwali słowu bożemu”. Z tej to więc racji mają oni w Kościele władzę odczytywania⁶⁷ przed ludem lekcji prorockich i apostoelskich. Ci zatem, którzy dopuszczani są do tego stopnia, powinni być wykształceni i umieć czytać, aby rozumieć sens tego, co czytają; gdy zaś idzie o wymowę, to niech zwracają uwagę na siłę, z jaką wypowiadają poszczególne dźwięki⁶⁸, i niech czytają wyraźnie, aby poprzez niestaranną wymowę nie uniemożliwiali słuchaczom rozumienia czytanych słów. Trzeba się im zastanawiać, co odczytane ma być oznajmujące, co wypowiedziane zostać ma jako pytanie i gdzie zrobić należy w wypowiedzi pauzę czy półpauzę, ponieważ jeśli nie baczysz na to przy czytaniu, utrudnia się rozumienie czytanego tekstu, a tych, którzy biegli są w gramatyce⁶⁹, doprowadza się do śmiechu. Lektor docierać winien swoim głosem nie do oczu, ale do uszu i serca, niechaj przeto jakimś nieuporządkowanym ruchem czy gestem ze swoich słuchaczy nie czyni on swoich widzów; musi on także unikać dźwięku zarówno załamującego się i zniewieściałego, jak i gwałtownego i nieopanowanego. Dawniej bowiem nazywano zaś lektorów heroldami albo zwiastunami, jako że kierują oni głos do ludzi.</p>

66. Iz 58,1.

67. Po łacinie: *potestas recitandi*. Wart w tym wyrażeniu uwagi jest czasownik *recitare*. Desygnuje on czynność czytania głośnego, a więc czytania dla kogoś; jak wyjaśnia Egidio Forcellini (*Lexicon totius Latinitatis*, opr. E. Forcellini, Patavii 1896, s.v. *recito*, <http://lexica.linguax.com/forc2.php?searchedLG=recito> [dostęp: 31.08.2022]), chodzi o czytanie głosem wyraźnym (*clara voce legere*), tak, aby słuchacze wszystko mogli dobrze usłyszeć i w efekcie zrozumieć (*ut alii audiant et intelligant*).

68. Łacina jest w tym miejscu zwięzła, wszak mamy tu jedynie dwa słowa: *vis accentuum*; ale tłumaczenie dosłowne („siła dźwięków”) byłoby chyba mało czytelne.

69. Po łacinie: *grammaticorum typum gerentes*. Tak frazę tę, niełatwą do zinterpretowania, przekłada na angielski Roy Deferrari: „those who are of the stamp of grammarians” (Hugh of Saint Victor, *On the Sacraments of the Christian Faith*, s. 263).

	<p>Urząd ten w swojej własnej osobie ukazał Pan wtedy, kiedy pośrodku starszych, otwierając księgę proroka Izajasza, przeczytał wyraźnie, tak, że było rozumieć: „Duch Pana nade mną; posłał mnie, abym przepowiadał ewangelię ubogim”⁷⁰. Daje to lektorom do zrozumienia, że ci, którzy zwiastują ludowi słowo boże, jaśnieć powinni duchową łaską.</p>
<p>Caput VIII. De exorcistis</p>	<p>Rozdział VIII. O egzorcystach</p>
<p>Tertio loco sequitur ordo exorcistarum, qui super catechumenos faciunt sacramentum apertionis, et habent spirituale imperium super spiritus immundos, ut eos de corporibus obsessis ejiciant. Debet autem habere spiritum mundum qui spiritibus immundis imperat, ut vita ab officio non discordet, et malignum quem per acceptum officium expellit de corpore alieno, per munditiam vitae expellat de corde suo. Hi cum ordinantur accipiunt de manu episcopi librum exorcismorum, et dicitur eis: Accipite et memoriae commendate, et habetote potestatem imponendi manus super energumenos, sive catechumenos. Exorcistae in ordine et ministerio Ecclesiae constituti sunt secundum officia quae in templo Salomonis erant disposita. Quae posterius sunt ab Esdra dispersa. Leguntur enim sub Esdra fuisse actores templi filii servorum Salomonis, qui actum templi totius sub cura sua haberent; aut sacris oblationibus deservirent. Et cum fuissent ex ordine in ministerio templi, longe tamen fuerunt ab officio altaris Dei. Neque enim psalmistis, id est cantoribus, nec ostiariis, nec sacrarum servis attingere licebat ad munera altaris, nisi tantummodo levitis. Quasi ergo</p>	<p>Trzecie miejsce zajmuje stan egzorcystów, którzy nad katechumenami sprawują sakrament otwarcia⁷¹ i dźwierz władzę duchową nad duchami nieczystymi, aby z opętanych ciał je wyrzucić. Kto zaś rządzi duchami nieczystymi, winien mieć ducha czystego, żeby nie było tak, że jego życie nie zgadza się z jego urzędem, i żeby złość, którą na mocy otrzymanego urzędu wypędza z ciała drugiego człowieka, przez czystość życia wypędzał także ze swego serca. W czasie święceń otrzymują egzorcyci z rąk biskupa księgę egzorcyzmów – i biskup mówi do nich: „Przyjmijcie to i złożcie w swej pamięci, i posiadźcie moc nakładania rąk czy to na opętanych, czy na katechumenów”. Egzorcyci ustanowieni zostali w święceniach i posłudze kościoła podług urzędów, które powołane były w świątyni Salomona. Później rozpowszechnił je Ezdrasz. Czytamy bowiem u Ezdrasza, że synowie sług Salomona byli dozorcami świątyni, którzy rozstracali swoją opiekę nad wszystkim, co działo się w świątyni; służyli nawet przy świętych ofiarach. A chociaż przynależeli oni do służby świątynnej z racji święceń, pozostawali jednak daleko od zadań przy ołtarzu bożym. Albowiem ani</p>

70. Łk 4,18 (Jezus cytuje proroka Izajasza: Iz 61,1). Zob. całą perykopę Łk 4,16 i n.

71. Po łacinie: *sacramentum apertionis*. Obrzęd ów polegał na tym, że szafarz dotykał uszu i nozdrzy katechumena, mówiąc doń: „Effatha! – to znaczy: Otwórz się!”. W ten sposób szafarz odwzorowywał gesty i słowa Chrystusa uzdrawiającego głuchoniemego; owszem, odwzorowywał je niedokładnie, wszak Chrystus dotknął ust (właściwie języka), a nie nozdrzy głuchoniemego (zob. Mk 7,32-35). Zgodnie z jego nazwą chodziło w rycie odnośnym, jak zresztą i w scenie uzdrowienia głuchoniemego, o otwarcie. Ambroży zaraz na początku (I, 1, 3) traktatu *De sacramentis* (edycja: Ambrosius Aurelius, *De sacramentis libri sex*, w: PL 16, 417-432) tłumaczy, że po to dotyka się uszu katechumena, by otworzyły się one na słowa kapłańskiego pouczenia („Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuae ad sermonem, et ad alloquium sacerdotis”), z kolei nosa mającego być ochrzczonym dotyka się po to, by otrzymał on przyjemny zapach wiecznej łaskawości i powiedzieć mógł: „Jesteśmy bowiem miłą wonią Chrystusa dla Boga” („(...) Ideo propter gratiam operis et muneris non os tangit episcopus, sed nares: ut bonum odorem accipias pietatis aeternae, et ut dicas: «Christi enim bonus odor sumus Deo» (...)”). Hugon wspomina o znaczeniu sakramentu otwarcia w przedostatnim, zdaje się, zdaniu niniejszego rozdziału.

<p>actores quidam spirituales templi Dei exorcistae sunt in populo Dei, qui de substantia Domini sui sibi in donis spiritualibus tradita, in spiritualibus aedificiis dilapsa restituant, et reparent dissipata. Exorcistas significat Apostolus cum dicit: <i>Nunquid omnes donationes habent sanationum? (I Cor. XII.)</i> Hoc officio usus est Deus quando saliva sua tetigit aures et linguam surdi et muti, dicens: <i>Ephpheta, quod est adaperire (Marc. VII);</i> hoc exemplo nos docens spiritualiter aperire debere aures praecordiorum hominum, ad intelligendum, et ora ad confitendum, ut, expulso daemone, Spiritus sanctus vas suum recipiat. Similiter hoc officium exhibuit, quando de Maria Magdalena septem daemonia ejecit (<i>Marc. XVI; Luc. VIII.</i>)</p>	<p>psalmistom, czyli kantorom, ani ostiariuszom, ani sługom rzeczy świętych nie wolno się było podejmować obowiązków przy ołtarzu, jako że byli do tego przeznaczeni wyłącznie lewici⁷². Tak więc pośród ludu bożego egzorcyści są jakby duchowymi dozorcami świątyni bożej; dzięki substancji swego Pana, przekazanej im w duchowych darach, pomiędzy duchowymi budowlami odbudowują oni te, które runęły, i odnawiają, co zostało zniszczone. Na egzorcyistów wskazuje apostoł, gdy mówi: „Czyż wszyscy mają dar uzdrawiania?”⁷³. Bóg posłużył się tym urzędem wówczas, kiedy śliną swoją dotknął uszu i języka głuchego i niemego, mówiąc: „Effatha! – to znaczy: Otwórz się!”⁷⁴; przykładem tym pouczył nas, że winniśmy duchowo otwierać uszy serc ludzkich, aby rozumiały, i usta, aby składały wyznanie, żeby, gdy demon zostanie już przepędzony, Duch Święty otrzymać mógł swoje naczynie. Tak samo okazał ów urząd, kiedy z Marii Magdaleny wyrzucił siedem demonów⁷⁵.</p>
<p>Caput IX. De acolythis</p>	<p>Rozdział IX. O akolitych</p>
<p>Quarto loco succedunt acolythi, qui Latine dicuntur ceroferarii, quia accensos cereos deferunt, dum legitur evangelium, vel dum offertur sacrificium. Non ut tenebras hujusmodi aeris illuminent, sed ob hoc ut sicut visibile lumen manibus gestant, ita opera lucis proximis ostendant, et more lucis, errantibus viam in tenebris palpantibus ducatum praebeant. Hi cum ordinantur postquam edocti fuerint ab episcopo qualiter in officio suo agere debeant, accipiunt ab archidiacono ceroferarium, id est candelabrum cum</p>	<p>Na czwartym miejscu następują akolity, którzy po łacinie nazywani są ceroferariuszami⁷⁶, ponieważ, gdy czyta się ewangelię albo gdy składana jest ofiara, noszą zapalone świece. Nie po to, aby rozświetlali ciemności pomroki, lecz po to, aby jak niosą w rękach widzialne światło, tak też okazywali bliźnim dzieła światła i na sposób światła dostarczali przewodnictwa tym, którzy pośród przypochlebiających się im ciemności błądzą na drodze. Kiedy przyjmują święcenia, to po tym, jak pouczeni już zostaną przez</p>

72. Trudno zlokalizować miejsce, w którym byłoby to w Biblii powiedziane. Warto odnotować, iż fragment ten jest prawdopodobnie jakąś przeróbką, choć może nie bezpośrednio, rozdziału o egzorcyście, jaki mamy w przywoływanym już (zob. przyp. 24) opracowaniu *De ecclesiasticis officiis* Izydora (II, 13 = *Sancti Isidori episcopi Hispalensis „De ecclesiasticis officiis”, s. 72-73*), i że edytor Izydorowego dzieła także nie zdołał odnośnych treści zidentyfikować.

73. 1 Kor 12,30.

74. Mk 7,34.

75. Zob. Mk 16,9; Łk 8,2.

76. Po łacinie: *ceroferarius* (od *cereus* – świeca i *ferre* – nieść, nosić; *ceroferarius* zatem to „niosący świecę”/„ten, który niesie świecę”). Spolszczamy tu po prostu rzeczownik łaciński; wprawdzie w ograniczonym zakresie (kontekst liturgiczny), ale funkcjonuje on już w polszczyźnie. Najczęściej spotykanym synonimem słowa „ceroferariusz” jest w naszym piśmiennictwie wyrażenie „ministrant światła”.

<p>cereo, ut sciant se ad accedenda luminaria mancipari. Accipiunt et urceolum vacuum ad infundendum vinum in calicem, quo consecrandum est sanguis Christi, ut sit commemoratio sanguinis de Christi latere profluentis, et aquae inde procedentis. Quae duo ideo in calice commiscuntur, quia Christi sanguine sumus redempti, et aqua baptismatis a peccatis abluti. Hoc officium se habere Dominus in Evangelio testatur, dicens: <i>Ego sum lux mundi qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitae</i> (Joan. VIII.).</p>	<p>biskupa, jak sprawować powinni swój urząd, otrzymują od archidiacona ceroferarium⁷⁷, czyli świecznik wraz ze świecą, aby wiedzieli, że przeznaczeni są do towarzyszenia ze światłem. Otrzymują również pusty dzbanuszek do nalewania wina do kielicha, w którym konsekrowana ma być krew Chrystusa, aby upamiętnić w ten sposób krew, jaka wytrysnęła z boku Chrystusa, i wodę, jaka z niego wypłynęła. A dlatego miesza się w kielichu wino z wodą, ponieważ krwią Chrystusa zostaliśmy odkupieni, a wodą chrztu obmyci zostaliśmy z grzechów. Pan zaświadcza w ewangelii, iż ma ten urząd, mówiąc: „Ja jestem światłością świata; kto idzie za mną, nie kroczy w ciemnościach, lecz będzie miał światło życia”⁷⁸.</p>
<p>Caput X. De subdiaconis</p>	<p>Rozdział X. O subdiakonach</p>
<p>Quinto loco est ordo subdiaconorum qui apud Graecos ὑποδιάκονοι vocantur. Isti sunt qui in Esdra Nathanei, id est in humilitate Domino servientes appellantur, ex quorum ordine fuit ille Nathanael, qui in Evangelio Salvatore confiteri, et ab ipso meruit collaudari, dicente Domino: <i>Ecce vere Israelita, in quo dolus non est</i> (Joan. I). Isti subserviunt levitis, et vasa corporis et sanguinis Christi ipsis ad altare deferunt, et iterum referunt. De quibus quidem</p>	<p>Piąte miejsce stanowi stan subdiakonów, którzy u Greków określani są mianem ὑποδιάκονοι⁷⁹. Są to ci, którzy u Ezdrasza nazywani są Natanejczykami⁸⁰ – to jest: służącymi Panu w pokorze; z ich stanu był ów Natanael, który zasłużył w ewangelii na to, by wyznaczyć Zbawiciela i by zostać przez niego pochwalonym⁸¹ – dał tę pochwałę Chrystus w słowach: „Oto prawdziwy Izraelita, w którym nie ma postępu”⁸². Subdiakoni usługują diakonom⁸³: przynoszą im do</p>

77. Po łacinie: *ceroferarium* (znaczy rzeczownik ów mniej więcej tyle: „to, na czym niesie się świecę”). I tu decydujemy się na spolszczenie; powstaje przy takim rozwiązaniu para pojęciowa „ceroferariusz” – „ceroferarium” i, po wtóre, całkiem zgrabnie przetłumaczyć wówczas można fragment *ceroferarium, id est candelabrum cum cereo* niniejszego zdania.

78. J 8,12.

79. Rzeczownik grecki ὑποδιάκονος oznacza sługę albo pomocnika (*Słownik grecko-polski*, na podst. słownika Z. Węclewskiego opr. O. Jurewicz, Truskaw 2018, s. 1014, s.v. ὑποδιάκονος).

80. Po łacinie: *Nathanei*. Jest to, najprawdopodobniej, odniesienie do dwóch wersów biblijnych: Ezd 2,43 i 58 (to ustalenie zawdzięczamy Lawsonowi: *Sancti Isidori episcopi Hispalensis „De ecclesiasticis officiis”*, s. 69). W Wulgacie (ale nie w Neowulgacie) pojawia się w tych wersetach nazwa własna *Nathinnei*, z którą skojarzyć niewątpliwie można nazwę, jaką mamy u Hugona (w Neowulgacie występuje w tych miejscach już nie nazwa własna, lecz zsubstantywowany imiesłów *oblati*). J. Wujek *Nathinnei* tłumaczy na „Natanejczycy”, z czego zdecydowaliśmy się tutaj skorzystać, z tym że „i” w wyrazie Wujkowym „Natanejczycy” zamienić postanowiliśmy na „a”, by dokładniej oddać brzmienie wyrazu, jakiego używa mistrz ze Świętego Wiktora: *Nathanei* przekładamy zatem na „Natanejczycy”. Natanejczycy byli sługami świątynnymi; w Biblii Tysiąclecia nazwani są oni niewolnikami świątyni. Dobrze będzie do tego dodać, iż jak diakonów nazywano w średniowieczu lewitami (*levitae, levites*), tak subdiakonów – właśnie Natanejczykami (*Nathanei*).

81. Mamy tę informację także w przywoływanym już Izidorowym traktacie *De ecclesiasticis officiis* (II, 10, 1 = *Sancti Isidori episcopi Hispalensis „De ecclesiasticis officiis”*, s. 69).

82. J 1,47.

83. Po łacinie: *levitis*. Zob. przyp. 80.

<p>Patribus placuit, ut qui sacra mysteria contrecant, legem observent continentiae, sicut scriptum est: <i>Mundamini qui fertis vasa Domini (Isa. LII)</i>. Hi in templo Domini oblationes suscipiunt a populis. Ad istorum provisionem pertinet tantum de oblationibus ponere in altari, quantum sufficere possit populo Dei. Similiter ipsi corporales pallas et substratoria lavare, et aquam in baptisterium vergere debent; urceum quoque et aquam, manile et manutergium tenere, episcopo et presbytero, et levitis, pro lavandis manibus ante altare aquam praebere. Hi cum ordinantur sicut sacerdotes et levitae manus impositionem non accipiunt, sed tantum calicem vacuum et patenam vacuum de manu episcopi. De manu vero archidiaconi urceolum cum aqua manile seu mantile, et manutergium, quibus mundare debent manus sacerdos et levita tractaturi divina sacramenta. Hoc officio usus est Dominus, quando facta coena cum discipulis linteo se praecinxit, et mittens aquam in pelvim pedes discipulorum lavit, et linteo exterisit (<i>Joan XIII</i>).</p>	<p>ołtarza naczynia z ciałem i krwią Chrystusa, a potem znów je odnoszą. Co do nich, to, istotnie, spodobało się ojcom, żeby ci, którzy dotykają świętych tajemnic, przestrzegali prawa wstrzemięźliwości, zgodnie z tym, co napisano: „Oczyśćcie się, którzy nosicie pańskie naczynia!”⁸⁴. Subdiakoni przyjmują w świątyni pańskiej od ludów ofiary. Co się tyczy zarządzania nimi, to tyle z ofiar kładą na ołtarzu, ile dla ludu bożego powinno wystarczyć. Ponadto winni subdiakoni prac chusty korporałowe⁸⁵ i obrusy ołtarzowe oraz wlewać wodę do chrzcielnicy⁸⁶; powinni również trzymać dzban, misę oraz ręcznik⁸⁷ dla biskupa, prezbitera i diakonów, a także dostarczać wody przed ołtarz do obmywania rąk. Gdy wyświęca się subdiakonów, to nie otrzymują oni, jak kapłani i diakoni, nałożenia rąk, lecz jedynie pusty kielich oraz pustą patenę z rąk biskupa. Z rąk zaś archidiacona – dzban z misą i ręcznikiem⁸⁸, używając czego, kapłan i diakon, jeśli sprawować będą mieli boskie sakramenty, winni oczyścić ręce. Pan sprawował ten urząd, gdy po skończonej wieczerzy z uczniami przepasał się płótnem i, nalewając wody do miednicy, umył nogi uczniów, wycierając je płótnem⁸⁹.</p>
<p>Caput XI. De diaconis</p>	<p>Rozdział XI. O diakonach</p>
<p>Diakonorum ordo sexto sequitur loco, non sine aliquo senarii mysterio, in quo propter perfectionem sui significatur operum perfectio. Hic ordo in Veteri Testamento a tribu Levi habuit exordium. Praecepit enim Deus Moysi ut post ordinationem Aaron et filiorum ejus, rursus tribus Levi ad divini cultus ministeria ordinaretur, et consecraretur Domino, et servirent pro Israel coram Aaron et filiis ejus in tabernaculo Dei; ipsique gestarent arcam et taberna</p>	<p>Stan diakonów zajmuje miejsce szóste, a to w związku z pewną tajemnicą szóstki, którą przez swą doskonałość oznacza doskonałość dzieł. Stan ten wziął swój początek w Starym Testamencie od plemienia Lewiego. Nakazał bowiem Bóg Mojżeszowi, aby po wyświęceniu Aarona i jego synów do posług przy bożym kulcie wyświęcone zostało i poświęcone Panu jeszcze plemię Lewiego; i służyli mężowie owego plemienia dla Izraela przy Aaronie i jego synach</p>

84. Iz 52,11.

85. Hugon wspomina o korporałach także w części swojej summy poświęconej świętym szatom: *De sacramentis christianae fidei* II, 4, 17 (edycja: PL 176, 438); tłum.: Ł. Libowski, „*Sacrarium autem vestium ritus*”, s. 93, tam także przyp. 75.

86. Po łacinie: *baptisterium*.

87. Fraza ta, co nastrocza trudności interpretacyjnych, u Migne’a przedstawia się tak: „urceum quoque et aquam, manile et manutergium tenere”. Lepszy tekst podaje Berndt (s. 350), za którym w przekładzie podążamy: „urceum quoque et aquemanilem [w zasadzie powinno być: *aquamanilem*; przyp. Ł.L.] et manutergium tenere”.

88. Sytuacja podobna do powyższej (zob. przyp. 87.). Migne czyta: „urceolum cum aqua manile seu mantile, et manutergium” – ale to jest problematyczne. Lepszą lekcję ma w tym miejscu Berndt (s. 350): „urceolum cum aquamanile et manutergium”.

89. Por. J 13,4-5.

<p>culum, et omnia vasa ejus, et in circuitu tabernaculi ipsi castra constituerent, et in transportando tabernaculo ipsi deponerent, rursusque ipsi componerent. A viginti autem annis et supra jussi sunt servire in tabernaculo. Quam regulam etiam sancti Patres in Novo Testamento constituerunt, quoniam haec aetas ad portanda onera robusta est, quod illi ordini a Moyse institutum est. Quod etiam in Novo Testamento repraesentatur, cum diaconis supra sinistrum humerum stola ponitur, et casula in diebus jejunii super eumdem humerum complicatur; quia quidquid laboris et sustinentiae in hac vita toleramus, tanquam in sinistra portamus, donec in dextera, hoc est, in aeternitate requiem habeamus. Hic ordo in Novo Testamento ab apostolis initium sumpsit, quando sic legitur in Actibus apostolorum. Apostoli <i>septem viros boni testimonii plenos Spiritu sancto (Act. VI)</i> ad hoc officium elegerunt: <i>et oratione praemissa manus eis imposuerunt (ibid.)</i>. Et exinde apostoli et eorum successores decreverunt, ut in omni matrice Ecclesiae septem diaconi circa Aaram Christi sublimiori gradu, tanquam columnae altaris assisterent, etiam non sine aliquo septenarii mysterio. In quo figuratur ut septiformis gratiae spiritu fulgentes,</p>	<p>w namiocie Boga; oni to nosili arkę i namiot oraz wszystkie jego sprzęty, oni także zakładali swoje kwatery dookoła namiotu; a kiedy namiot trzeba było przemieścić, to oni go składali, a potem znów go rozstawiali. Skoro więc kończyli lat dwadzieścia i więcej, kazano im służyć w namiocie⁹⁰. Tę zasadę przyjęli również ojcowie święci w Nowym Testamencie, a to dlatego, iż męczyzna w takim wieku jest na tyle silny, że może dźwigać ciężary, co naznaczone zostało temuż stanowi przez Mojżesza. Przedstawiane jest to też w Nowym Testamencie, jako że na lewym ramieniu umieszcza się diakonom stulę i na to samo ramię zawija się w dni postu ornat⁹¹; ponieważ jeśli znosimy w tym życiu cokolwiek z trudu i cierpliwości, to niesiemy to jakby na lewicy, póki nie będzie nam dane odpocząć po prawicy, a więc w wieczności. Stan diakonów wziął swój początek w Nowym Testamencie od apostołów, gdy czytamy w <i>Dziejach Apostolskich</i>, co następuje. Apostołowie wybrali do tego urzędu „siedmiu mężów, o których wydało dobre świadectwo, pełnych Ducha Świętego”⁹²: „i pomodliwszy się, nałożyli na nich ręce”⁹³. A potem apostołowie i ich następcy zadekretowali, że w każdym kościele-matce⁹⁴ na najwyższym stopniu</p>
---	---

90. Por. Lb 4-5; zob. ponadto Izydora *O obowiązkach kościelnych*, pierwszy akapit rozdziału o diakonach (II, 8, 1 = *Sancti Isidori episcopi Hispalensis „De ecclesiasticis officiis”*, s. 66). Wiele informacji o lewitach, zarówno o ich statusie w starotestamentowej społeczności Izraela, jak i o ich posłudze, znaleźć można m.in. w: D. Dziadosz, *Lewici i kapłani w Księdze Powtórzonego Prawa*, „*Verbum Vitae*”, 17 (2010), s. 43-67.
91. Dla wyjaśnienia kwestii zwijania ornatu w dni postu przepisujemy tu niedługi fragment artykułu Pawła Szczepaniaka, fragment, w którym autor cytuje Antoniego Nowowiejskiego: „Ornat do X wieku był szatą przeznaczoną dla wszystkich stopni duchowieństwa. W *Ordines Romani* można zauważyć lektorów, akolitów, subdiakonów i diakonów noszących ornaty. «Jeszcze w XIII w. subdiakoni i diakoni w dni postu i pokuty przy Ofierze Mszy świętej zamiast tunicelli i dalmatyki go nosili, jako *casulam plicatam* [ornat zawinięty]. (...) diakon przed (...) uroczystym odśpiewaniem Ewangelii zdejmował z siebie (...) *casulam plicatam*, lecz nie składał jej nigdzie, tylko zawijał w pas podłużny, i w takiej formie kładł na lewe ramię i zawiązywał pod prawą ręką, przy boku»; P. Szczepaniak, *Geneza i ewolucja szaty liturgicznych: ornat, dalmatyka i kapa. Zabytkowe szaty liturgiczne bazyliki mniejszej w Sieradzu*, „*Teologia i Człowiek*”, 47 (2019) 3, s. 94.
92. Dz 6,3.
93. Dz 6,6.
94. Po łacinie: *in omni matrice Ecclesia*. Z filologicznego punktu widzenia frazę tę równie dobrze tłumaczyć można w ten sposób: „w całym kościele-matce” (tak właśnie oddaje te słowa w angielszczyźnie Roy Deferrari: „in the entire Mother Church”; Hugh of Saint Victor, *On the Sacraments of the Christian Faith*, s. 265), jak i w sposób następujący: „w każdym kościele-matce”. Historiografia w tym przypadku także nie pomaga: podczas bowiem gdy

<p>sancti sint corpore et spiritu. Hi sunt septem angeli in Apocalypsi tuba canentes (<i>Apoc. VIII</i>). Hi sunt septem candelabra aurea (<i>Apoc. I</i>). Hi voces tonitruorum (<i>Apoc. IV</i>). Ipsi enim clara voce in modum praeconis admonent cunctos, sive ad orandum, sive ad genua flectenda, sive ad psallendum, sive ad legendum, et audiendum verbum. Ipsi evangelizant, ipsi sacramenta Dei dispensant. Sine ipsis sacerdos nomen habet, officium non habet. Nam sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro dispensatio sacramenti. Ipsi etiam sacerdotibus propter praesumptionem non licet calicem domini in mensa tollere, nisi traditus eis fuerit a diacono. Levitae hostias super altare ponunt, ipsi mensam Domini component. Levitae operiunt arcam testamenti, quia non omnes videre debent aut possunt alta mysteriorum quae operiuntur a levitis. Ipsi albis induti vestibus assistunt altari, ut candore vestis munditia vitae significetur, nitidique ad hostias et immaculati accedant. Tales enim Dominum decet habere</p>	<p>przy ołtarzu Chrystusa asystuje, będąc niczym kolumny ołtarza, siedmiu diakonów – i znów wiąże się to z pewną tajemnicą, tym razem siódemki. Siódemka wyraża bowiem, że diakoni, jaśniejąc duchem siedmiorakiej łaski, święci są ciałem i duchem. Oni są siedmioma aniołami z <i>Apokalipsy</i>, które grają na trąbach⁹⁵. Oni są siedmioma złotymi kandelabrami⁹⁶. Oni – głosami grzmotów⁹⁷. Wszak głosem wyrazystym, na wzór herolda, zachęcają oni wszystkich, aby czy to się modlili, czy to zginali kolana, czy to śpiewali psalmy, czy też czytali słowo, dając mu posłuch. Oni ewangelizują, oni udzielają bożych sakramentów. Bez nich kapłan tylko mieni się kapłanem, bo urzędu nie sprawuje. Jak bowiem konsekracja jest w mocy kapłana, tak udzielenie sakramentu należy do sługi. Nawet kapłanom, aby nie unieśli się pychą, nie wolno samym brać z mensy kielicha pańskiego, jeżeli nie zostanie im on podany przez diakona⁹⁸. Diakoni składają na ołtarzu dary ofiarne, oni przygotowują stół pański. Diakoni nakrywają arkę przymierza,</p>
--	--

z tłumaczeniem „w całym kościele-matce” wiązać można fakt istnienia w starożytnym Kościele powszechnym tzw. siedmiu diakonów rzymskich, najbliższych współpracowników papieża, z tłumaczeniem „w każdym kościele-matce” kojarzyć można fakt, iż każda wspólnota kościelna tamtego czasu starała się mieć siedmiu diakonów własnych. Rozstrzygające wydaje się być stwierdzenie, iż przez wyrażenie *mater Ecclesia*, jak podaje *Glossarium mediae et infimae latinitatis* (red. Ch. Du Cange i in., Niort 1883-1887, s.v. *mater*, <http://ducange.enc.sorbonne.fr/MATER1#MATER1-2> [dostęp: 7.09.2022]), rozumiano w średniowieczu kościół katedralny (*Ecclesia Cathedralis*).

95. Por. Ap 8,2.

96. Por. Ap 1,12.

97. Por. Ap 4,5.

98. W tłumaczeniu tego zdania idziemy za przekładem, jaki Markus Tymister umieścił w jednym ze swoich krótkich tekstów popularnych: „Den Priestern selbst ist es wegen der Gefahr der Überheblichkeit nicht erlaubt, den Kelch des Herrn vom Altar zu nehmen, wenn er ihnen nicht vom Diakon gereicht wird” (Tymister nie cytuje Hugona, ale, jak się łatwo domyślić, Izydora i jego *O obowiązkach kościelnych*: w rozdziale wszakże dzieła Izydorowego poświęconym diakonom jest zdanie dokładnie jak to, przy którym się zatrzymujemy [*Ipsi etiam sacerdotibus propter praesumptionem non licet calicem domini in mensa tollere, nisi traditus eis fuerit a diacono*], z tą jedną różnicą, że zamiast wyrażenia *in mensa tollere* mamy tam *de mensa tollere*; *De ecclesiasticis officiis* II, 8, 4 = *Sancti Isidori episcopi Hispalensis „De ecclesiasticis officiis”*, s. 67 = „Tym także kapłanom nie godzi się przez zuchwałstwo brać kielicha ze stołu Pańskiego, jeżeli nie został im przekazany przez diakona” [tłum. R. Sawa; przekład niewydany – zob. przyp. 24.]); M. Tymister, *Ohne die Diakone können Priester ihr Amt in der Eucharistiefeier nicht ausüben: Eine Stimme aus dem 7. Jahrhundert*, w: „Populo Congregato. Gedanken zur Liturgie am Schnittpunkt von Wissenschaft und Pastoral”, <http://populocongregato.over-blog.com/2017/10/ohne-die-diakone-konnen-priester-ihr-amt-in-der-eucharistiefeier-nicht-ausuben-eine-stimme-aus-dem-7-jahrhundert.html> [dostęp: 2.09.2022].

<p>ministros, qui nullo carnis corrumpantur contagio, sed perfecta mentis et corporis castitate splendeant. Quales enim diaconi ordinandi sint, Apostolus plenissime docet scribens ad Timotheum (<i>I Tim. III</i>). Nam cum praemisisset de sacerdotum electione, continuo subjunxit: <i>Diaconos similiter irreprehensibiles; hoc est, sine crimine: sicut episcopus pudicos, hic est a libidine continentes: non bilingues, ne turbent habentes pacem: non multo vino deditos, quia ubi ebrietas, ibi libido et furor dominatur: non turpe lucrum sectantes, ne de coelesti militia lucra terrena sectentur. Post hoc subiecit: Hi autem probentur primum; et sic ministrent nullum crimen habentes. Et hi itaque sicut episcopi ante ordinationem probari debent; et si digni inventi fuerint, sic demum ad sacrum ministerium admitti. Hi cum ordinantur, solus episcopus manus eis imponit, quia ad ministerium non ad sacerdotium applicantur, ponitur eis orarium, id est stola super sinistrum humerum ab episcopo, ut hoc agnoscant se accepisse jugum Domini; quo omnia ad sinistram, id est, praesentem vitam pertinentia adversa fortiter tolerant, et divino timori subjiciant. Accipiant et textum Evangeliorum de manu episcopi, per quem intelligant se esse praecones Evangelii Christi. Nam sicut lectoribus Vetus Testamentum, ita diaconis novum praedicare praeceptum est; praecipue evangelium quod solis ipsis in Ecclesia pronuntiare licet. Ad ipsos pertinet assistere sacerdotibus et ministrare in omnibus quae aguntur in sacramentis Christi, in baptismo scilicet in chrismate,</i></p>	<p>gdyż nie wszyscy powinni czy też mogą widzieć głębinę tajemnic, które zakrywane są przez diakonów⁹⁹. Asystują oni przy ołtarzu odziani w białe szaty, aby jasność szaty oznaczała czystość ich życia i aby przystępowali do ofiar promieniujący i nieskazitelni. Przystoi wszakże, aby Pan miał takie sługi, które nie są skażone żadną cielesną zarazą, lecz błyszczą doskonałą czystością umysłu i ciała. Jacy bowiem mężowie wyświęceni mają być na diakonów, nader wyczerpująco uczy apostoł, pisząc do Tymoteusza¹⁰⁰. Bo napomknąwszy o wyborze biskupów¹⁰¹, zaraz dodał: diakonami niech będą, podobnie, mężczyźni nienaganni, to jest nieobciążeni żadnym przestępstwem; jak biskupi czyści, to jest wystrzegający się rozwiązłości; nie dwulicowi, aby nie niepokoili tych, którzy w pokoju trwają; nie spożywający wina w nadmiarze, ponieważ gdzie jest pijaństwo, tam panuje rozwiązłość i gniew; nie pożądający szpetnego zysku, aby ze służby niebiańskiej nie czerpali ziemskich profitów¹⁰². A do tego dorzucił: „Niechaj też zostaną oni najpierw wypróbowani; i tak niechaj służą, jeśli nie ciąży na nich żadna skaza”¹⁰³. Jak biskupi winni zatem diakoni poddani być przed święceniami próbie; i jeśli okażą się tego godni, niechaj dopuszczeni wreszcie będą do świętej posługi. Gdy się ich święci, to tylko biskup nakłada na nich ręce, jako że przeznaczani są oni do posługi, nie zaś do kapłaństwa; zakładany jest im też przez biskupa na lewe ramię orarion, czyli stuła, aby w ten sposób poznali, iż przyjęli jarzmo pańskie¹⁰⁴, by dzielnie</p>
--	---

Chodzi o przyjmowanie komunii świętej przez kapłanów: nawet im, którzy są szafarzami Eucharystii, którzy Eucharystię konsekrują, komunii udziela diakon (nawiązanie do zdania poprzedniego). Por. Hieronima *Epistola XII seu opusculum de septem ordinibus Ecclesiae*, jej rozdział piąty (edycja: PL 30, 153-154).

99. Przez ową arkę przymierza (*arca testamenti*) rozumieć w tym kontekście należy cyborium, puszkę, a więc naczynie służące do przechowywania Najświętszego Sakramentu; zob. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, s.v. *arca*, <http://ducange.enc.sorbonne.fr/ARCA03> [dostęp: 7.09.2022].

100. 1 Tm 3,8 i n.

101. Po łacinie: *sacerdotum* – „kapłanów”, z tym że tłumaczenie takie byłoby mylące.

102. Choć w tekście łacińskim zaznaczone są tu cytacje, my ich nie znaczymy, bo byłoby to znaczenie dość skomplikowane i mało przejrzyste. Dość będzie zasygnalizować, że słowa własne przeplata Hugon w tym miejscu słowami apostoła Pawła z 1 Tm 3.

103. 1 Tm 3,10.

104. Na temat orarionu/stuły pisze Hugon w rozdziale dziesiątym czwartej części drugiej księgi *O sakramentach wiary chrześcijańskiej* (edycja: PL, 176, 437); tłum.: Ł. Libowski, „*Sacrarium autem vestium ritus*”, s. 87, tam także przyp. 54-58.

<p>in patena et calice. Oblationes etiam inferre et disponere in altari, componere etiam mensam Domini atque vestire, cruce[m] ferre et praedicare Evangelium et apostolum. Ad ipsos quoque pertinet officium precum, et recitatio nominum. Ipsi praemonent aures ad Dominum, ipsi hortantur orare. Ipsi clamant, et pacem ipsi annuntiant. Hoc officio usus est Dominus, quando post coenam proprio ore et propriis manibus sacramenta confecta dispensavit, et quando apostolos dormitantes ad orationem incitavit, dicens: <i>Vigilate et orate ut non intretis in tentationem</i> (Matth. XXVI).</p>	<p>znosili wszystkie przeciwności związane z lewicą, to jest z życiem doczesnym, poddając je bożej bojaźni. Nadto otrzymują diakoni z rąk biskupa tekst ewangelii, aby pojmowali, że są zwiastunami ewangelii Chrystusa. Albowiem jak lektorom nakazano głosić Testament Stary, tak diakonom Nowy; zwłaszcza ewangelię, którą im wyłącznie wolno w kościele wygłaszać. Obowiązkiem diakonów jest asystowanie kapłanom i usługiwanie we wszystkim, co czyni się przy sakramentach Chrystusa, a mianowicie przy chrzcie, przy namaszczeniu krzyżem¹⁰⁵, przy pateniu i kielichu. To oni również przynoszą ofiary i rozkładają je na ołtarzu, okrywają i przyozdabiają stół pański, noszą krzyż oraz przepowiadają ewangelię i apostoła¹⁰⁶. Do ich zadań przynależy także obowiązek modlitw¹⁰⁷ i wymienianie imion¹⁰⁸. Oni przygotowują uszy na słowo Pana, oni zachęcają do modlitwy. Oni wołają i oni obwieszają pokój. Pan wypełnił ten urząd, kiedy po wieczerzy własnymi ustami i własnymi rękoma rozdzielił sakramenty, które właśnie się dokonały, i kiedy zbudził do modlitwy śpiących apostołów, mówiąc: „Czuwajcie i módlcie się, abyście nie weszli w pokusę”¹⁰⁹.</p>
<p>Caput XII. De presbyteris</p>	<p>Rozdział XII. O prezbiterach</p>
<p>Septimo loco subsequitur ordo presbyterorum, qui in Veteri Testamento a filiis Aaron sumpsit initium. Nam qui tunc sacerdotes vocabantur, hi sunt qui nunc appellantur presbyteri, et qui tunc dicebantur principes sacerdotum, nunc episcopi nominantur. Presbyteri autem interpretantur <i>seniores</i>,</p>	<p>Na miejscu siódmym następuje stan prezbiterów, którzy swój początek wzięli w Starym Testamencie od synów Aarona. Ci bowiem, którzy nazywani byli wtedy kapłanami, są tymi, których nazywa się teraz prezbiterami, ci zaś, których określano wówczas mianem książąt kapłanów, nazywani są teraz biskupami.</p>

105. Po łacinie: *in chrismate*.

106. Chodzi, naturalnie, o naukę apostołską zawartą przede wszystkim w listach apostołskich, z których wyjątki (najczęściej są to wyjątki ze św. Pawła) czyta się w czasie mszy, w ramach liturgii słowa.

107. Na pewno ów obowiązek modlitw (*officium precum*) oznacza, że zadaniem diakonów jest modlitwa; być może jednak obowiązek ten postrzegać trzeba wężiej – jako zadanie odmawiania brewiarza.

108. Wymienianie imion (*recitatio nominum, recitatio nominum fidelium*) – chodzi o wymienianie imion wiernych, przede wszystkim zmarłych, ale także żyjących, przy modlitwie eucharystycznej; *Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce (A-Q)*, s.v. *commemoratio*, https://elexicon.scriptoros.pl/pl/lemma/COMMEMORATIO#sense_I [dostęp: 26.08.2022]. Na temat *recitatio* zob. np. M. Klöckener, *Die „recitatio nominum” im Hochgebet nach Augustins Schriften*, w: „*Gratias agamus*”: *Studien zum eucharistischen Hochgebet für Balhasar Fischer*, red. A. Heinz, H. Rennings, Freiburg 1992, s. 183-210.

109. Mt 26,41.

quia seniores Graeci presbyteros vocant. Debent enim presbyteri seniores esse in populo Dei; non tantum aetate corporis, quantum prudentia morum, et maturitate bonae conversationis, sicut scriptum est: *Senectus venerabilis est, non diuturna, neque annorum numero computata. Cani enim sunt sensus hominis, et aetas senectutis vita immaculata (Sap. IV)*. Distat autem hoc tantum inter pontifices, et hujus temporis sacerdotes, quod solis pontificibus addita est clericorum ordinatio. Basilicarum dedicatio, sacri chrismatis consecratio, manus impositio, et communis super populum benedictio. In aliis autem sacramentis sive scilicet catechizandi, sive baptizandi, sive missam celebrandi, et consecrandi corporis et sanguinis Christi sacramentum, sive in Ecclesia verbum faciendi, communis est utrisque dispensatio. Summis ergo sacerdotibus supradicta idcirco singulariter reservata sunt, ne eadem prorsus auctoritas potestatis ab omnibus passim vindicata, inferiores erga superpositos insolentes redderet, et soluto obedientiae vinculo scandalum generaret. Presbyteri successores et vicarii sunt septuaginta discipulorum qui praecedebant Dominum Jesum in omnem civitatem et locum quo ipse erat venturus (*Luc. X*). Ita quippe presbyteri qui adiutores sunt episcoporum, rudes populo catechizando initiant, baptizando unitati Ecclesiae incorporant, et in sacramentis usque ad manus impositionem populo Dei ministrant. Episcopi vero successores sunt apostolorum, qui ex necessitate ad adiutorium et supplementum sui officii, in tanta multitudo populorum regendorum ministerium sibi expetunt sacerdotum. Sicut Moyses in eremo septuaginta viros elegit prudentes, quorum consilio et auxilio multitudinem tantam facilius gubernaret. Sive inferioris sive superioris sint ordinis

Słowo zaś „prezbiterzy” znaczy tyle, co „starsi”, jako że starszych nazywają Grecy prezbiterami¹¹⁰. Wszakże prezbiterzy winni być pośród ludu Bożego starszymi; nie tyle co do wieku ciała, ile w roztropności w obyczajach i w dojrzałości dobrego sposobu życia, jak to napisano: „Starość czcigodna to nie ta, która jest długotrwała i którą mierzy się liczbą lat. Starością jest bowiem rozumność człowieka, a wiekiem starym – życie nieskazitelne”¹¹¹. Biskupów zaś i kapłanów obecnego czasu różni to wyłącznie, że tylko do biskupów przyporządkowane są: wyświęcanie kleryków, święcenie bazylik¹¹², konsekracja świętego krzyżma, nakładanie rąk¹¹³ i błogosławieństwo powszechne nad ludem¹¹⁴. W wypadku innych zaś sakramentów, a więc czy to katechizacji, czy chrzczenia, czy odprowadzania mszy i konsekrowania sakramentu ciała i krwi Chrystusa¹¹⁵, czy też przemawiania w kościele, szafarstwo należy zarówno do biskupa, jak i do kapłana. Dlatego znowuż wymienione wyżej sakramenty zarezerwowane zostały oddzielnie dla najwyższych kapłanów, żeby ten sam dokładnie autorytet władzy, zagarnięty przez wszystkich bez jakiegokolwiek porządku, nie doprowadził do tego, że kapłani niżsi rozzuchwalały się względem kapłanów stojących wyżej, i żeby, skoro rozwiązane zostałyby więzy posłuszeństwa, nie spowodował zgorzienia. Prezbiterzy są następcami i wikariuszami siedemdziesięciu uczniów, którzy szli przed Panem Jezusem do każdego miasta i miejsca, do którego i on sam miał się udać¹¹⁶. Tak więc prezbiterzy, którzy są pomocnikami biskupów, katechizując lud, wtajemniczają tych, którzy nie doświadczyli dotąd chrześcijaństwa, a chrzcząc ich, wcielają ich do jedności kościoła; i tak posługują oni ludowi bożemu przy wszystkich sakramentach za wyjątkiem nałożenia rąk.

110. Po grecku: πρεσβύτεροι.

111. Mdr 4,8-9.

112. Bazyliką nazywa Hugon budynek kościelny, kościół. W piątej części drugiej księgi *O sakramentach wiary chrześcijańskiej* mistrz ze Świętego Wiktora omawia przebieg i znaczenie sakramentu konsekracji kościoła; edycja: PL 176, 439-442.

113. Paul Rorem doprecyzowuje, że chodzi o bierzmowanie; P. Rorem, *Hugh of Saint Victor*, s. 94.

114. Po łacinie: *communis super populum benedictio*. Być może chodzi tu po prostu o uroczyste błogosławieństwo biskupie.

115. Eucharystii poświęcił Hugon ósmą część drugiej księgi swojej summy *De sacramentis christianae fidei*; edycja: PL 176, 462-472; tłum.: Ł. Libowski, „*Voluit Christus a nobis manducari, ut nos sibi incorporaret*”, s. 89-140.

116. Por. Łk 10,1-12 i 17-20.

sacerdotes, id est sive presbyteri sive episcopi, vicem gerunt summi pontificis, dum populos delinquentes ad poenitentiam vocant, et orationum suarum medicamento sanant. Unde Apostolus dicit: *Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, et posuit in nobis verbum reconciliationis. Obsecramus ergo pro Christo reconciliamini Deo (II Cor. V)*. In hoc igitur vice mediatoris funguntur sacerdotes, quod Deum pro peccatis populi exorant, et poenitentes absolvendo reconciliant. Quapropter convenit ut tanquam boni mediatores inter homines et Deum, et praecepta Dei ad populum deferant, veritatem praedicando, et preces populi Deo offerant pro peccatoribus intercedendo. *Mediator autem, ut ait Apostolus, unius non est (Galat. III)*, quia discordes reconciliare non potest, qui utrinque societatis pace, et amicitiae vinculo concors non est; sed idcirco sacerdotes cum Deo pacem habere per eminentiam sanctitatis, et cum proximis concordiam servare debent, per affectum compassionem. Quales ergo debeant esse presbyteri Apostolus scribens ad Titum insinuat, dicens: *Hujus rei gratia reliqui te Cretae, ut constituas per civitates presbyteros quemadmodum tibi disposui. Si quis sine crimine est, unius uxoris vir habet filios fideles, non in accusatione luxuriae, aut non subditos. Oportet enim episcopum esse sine crimine (Tit. I)*. Qua sententia ostendit etiam presbyteros sub episcoporum nomine taxari. Unde et ad Timotheum de ordinatione episcopi et diaconi scribit de presbyteris tacens, quos sub nomine episcoporum intelligendos reliquit. Quapropter tales etiam in Ecclesia presbyteros constituendos esse, sicut episcopos, et Apostolus asserit, et canones apostolicam auctoritatem secuti testantur. Presbyteri cum ordinantur; episcopo eos benediciente, et manus super capita eorum tenente, omnes presbyteri qui praesentes sunt manus juxta manum episcopi super capita eorum levant, et Spiritum sanctum super eos qui ordinantur invocant. Unguntur presbyteris manus sicut episcopis, ut cognoscant se hoc sacramento gratiam consecrandi accipere, et opera misericordiae erga omnes pro viribus exercere debere. Unctio capituli specialiter ad episcopum pertinet, ut intelligat se vicarium illius esse de quo

Biskupi natomiast są następcami apostołów; ponieważ wśród tak wielkiej liczby ludów, którymi muszą rządzić, konieczne potrzebują oni wsparcia i uzupełnienia swojego urzędu, oczekują posługi kapłanów. Podobni są do Mojżesza, który wybrał na pustyni siedemdziesięciu mężów roztropnych, za radą i przy pomocy których łatwiej było mu kierować tak mnogim ludem¹¹⁷. Kapłani przeto, niezależnie od tego, czy są kapłanami niższego czy wyższego szczebla, a więc niezależnie od tego, czy są prezbiterami, czy biskupami, występują w zastępstwie najwyższego biskupa, kiedy ludy, na których ciążyą winy, wzywają do pokuty i kiedy uzdrawiają je lekarstwem swoich przemów. Stąd mówi apostoł: „Bóg był w Chrystusie, jednając ze sobą świat; i w nas złożył słowo jednania. Zaklinamy więc was w imieniu Chrystusa: pojednajcie się z Bogiem!”¹¹⁸. W tym zatem pełnią kapłani rolę pośredników, że przepraszają Boga za grzechy ludu i, udzielając rozgrzeszenia, jedną z Bogiem pokutujących. Dlatego wypada, aby jako dobrzy pośrednicy między ludźmi a Bogiem zarówno głoszeniem prawdy przynosili ludowi boże przykazania, jak i, wstawiając się za grzesznikami, ofiarowywali Bogu modlitwy ludu. „Pośrednik zaś – jak rzecze apostoł – nie jest jednego”¹¹⁹, ponieważ ten, kto poprzez pokój wspólnoty i więź przyjaźni nie pozostaje w zgodzie z dwiema stronami, nie jest w stanie pojednać ze sobą skłóconych; z tego to więc powodu przez doskonałą świętość kapłani winni mieć pokój z Bogiem, przez uczucie zaś współczucia winni zachować zgodę z bliźnimi. Jacy zatem powinni być prezbiterzy, wskazuje apostoł, pisząc do Tytusa, w słowach: „Z tego powodu zostawiłem cię na Krecie, abyś ustanawiał po miastach kapłanów, tak, jak ja ciebie ustanowiłem. Jeśli ktoś jest bez winy, mąż jednej żony, który ma dzieci wierzące, nie oskarżane o zbytek i karne. Trzeba bowiem, ażeby biskup był bez winy”¹²⁰. W tych zdaniach pokazuje również apostoł, że przez rzeczownik „biskupi” rozumieć należy prezbiterów. Stąd to, pisząc do Tymoteusza o święceniu biskupa i diakona, milczy o prezbiterach, bo przyjmuje, że odnosi się do nich nazwa „biskupi”. Dlatego prezbiterami ustanawiać należy w kościele

117. Zob. Lb 11.

118. 2 Kor 5,19 i 20.

119. Ga 3,20.

120. Tt 1,5-7; nie jest to cytacja dokładna.

scriptum est: *Unxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae (Psal. XLIV)*. Hi post invocationem sancti Spiritus stolam super utrumque humerum accipiunt, quae in modum sustentaculorum dextrum latus munit et sinistrum, ut ex hoc intelligant se per arma iustitiae a dextris et a sinistris esse munitos, ut eos nec adversa frangant, nec prospera extollant. Accipiunt et calicem cum vino, et patenam cum hostiis de manu episcopi, quatenus his instrumentis potestatem se accepisse agnoscant, placabiles Deo hostias offerendi. Ad ipsos pertinet sacramentum corporis et sanguinis Domini in altario Dei conficere, orationes dicere, et benedicere dona Dei. Hoc officio usus est Dominus noster Jesus Christus, quando post coenam panem et vinum in corpus et sanguinem suum commutavit, ut in memoriam suae passionis idem facerent discipulos moriens instituit. Hoc quoque excellenter officium implens exhibuit, quando ipse sacerdos et hostia seipsum in arca crucis propter peccata generis humani obtulit, et proprium sanguinem sancta aeterna ingrediens coelestia et terrena pacificavit. In quo apparet quanta sit excellentia sacerdotalis officii, per quod quotidie in altari passio Christi celebratur, et reus quisque a peccatis conversus Deo reconciliatur. Quibus omnibus de sacerdotali officio breviter pertractatis admonendi sunt Christi sacerdotes, quatenus sicut excellunt ordinis dignitate, sic excellent vitae sanctitate, ut plebs eis commissa atque eorum disciplinis edocta, gratanter eis obediat, et eorum imitatione de die in diem proficiat.

takich samych mężczyzn, jak twierdzi apostoł, jakich ustanawia się biskupami, a poświadczają to kanony idące za autorytetem apostołskim. Podczas święceń prezbiterów, kiedy biskup ich błogosławi, trzymając ręce nad ich głowami, wszyscy prezbiterzy, którzy są przy tym obecni, także unoszą ręce – jak unosi ręce biskup – nad ich głowy i przyzywają Ducha Świętego, by zstąpił na tych, którzy są wyświęceni. Namaszczane są również prezbiterom, jak biskupom, ręce, aby poznali, że w sakramencie tym otrzymują łaskę konsekrowania i że, na ile są w stanie, trzeba im pełnić wobec wszystkich dzieła miłosierdzia. Namaszczenie natomiast głowy ma miejsce wyłącznie w wypadku biskupa, by pojął on, że jest wikariuszem tego, o którym napisano: „Namaścił cię Bóg, Bóg twój, olejem radości”¹²¹. Po wezwaniu Ducha Świętego prezbiterzy otrzymują na oba ramiona stulę, która niczym jakieś podpory umacnia ich boki prawy i lewy, aby przez to zrozumieli, że od strony prawej i lewej umocnieni zostali zbroją sprawiedliwości, żeby ani przeciwności ich nie złamały, ani też pomysłność ich nie wywyższyła¹²². Otrzymują wreszcie z ręki biskupa kielich z winem oraz patenę z hostiami¹²³, aby dzięki naczyniom tym uzmysłowili sobie, iż otrzymali moc składania Bogu pojedynczych ofiar. Do prezbiterów należy zatem sprawowanie przy bożym ołtarzu sakramentu ciała i krwi Pańskiej¹²⁴, wygłaszanie kazań i błogosławienie bożych darów. Nasz Pan Jezus Chrystus sprawował ten urząd, gdy po wieczery przemienił chleb i wino w swoje ciało i krew, tak, że umierając, postanowił, by uczniowie czynili to samo na pamiątkę jego męki. Okazał także ów urząd prezbitera, doskonale go wypełniając, kiedy sam jako kapłan i ofiara ofiarował się na ołtarzu krzyża za grzechy rodzaju ludzkiego i przez swoją krew, wchodząc do świętej wieczności, wprowadził pokój między tym, co niebieskie, a tym, co ziemskie. W tym objawia się, jak wielka jest wspaniałość urzędu kapłańskiego, dzięki któremu codziennie sprawowana jest na ołtarzu męka Chrystusa i każdy, kto jest winny, a kto odwraca się od grzechów, pojednany zostaje z Bogiem. Skoro zaś wszystko to, co tyczy się urzędu kapłańskiego, pokrótce już tu zostało

121. Ps 45(44),8.

122. Por. rozdział jedenasty, w którym mowa jest również o stule; zob. także przyp. 91.

123. Rzeczownik *hostia* przekładamy różnie, zależnie od kontekstu: tu przyjmujemy dlań znaczenie „hostia”, wcześniej tłumaczyliśmy go, używając pojęć „ofiara” i „dary ofiarne”.

124. Zob. przyp. 115.

	<p>omówione, napomnieć należy kapłanów Chrystusa, aby jak wyróżnieni zostali godnością święceń, tak też wyróżniali się świętością życia, aby powierzony im i przez ich wskazania wychowywany lud z ochotą się im poddawał i z dnia na dzień, naśladowując ich, stawał się lepszym.</p>
<p>Caput XIII. De episcopis</p>	<p>Rozdział XIII. O biskupach</p>
<p>Sacri canones definiunt nullum in episcopum eligendum, nisi qui prius in sacris ordinibus religiose fuerit conversatus. Sacros autem ordines diaconatus et presbyteratus tantum appellandos censent; quia hos solos primitiva legitur Ecclesia habuisse, et de his solis praeceptum habemus apostoli. Subdiaconos tamen quia et ipsi sacris altaribus administrant, opportunitate exigente in episcopos eligi concedunt. Sed rarissime et ipsum non sine Romani pontificis sive metropolitani licentia; si tamen spectatae sit religionis, et probabilis scientiae. Ad episcopum specialiter pertinet basilicarum consecratio, unctio altaris, et confectio chrismatis, manus impositio, et communis super populum benedictio. Ipse praedicta officio et ordines ecclesiasticos distribuit, ipse sacras virgines benedicit. Dum enim praecessit unusquisque in singulis, iste praeordinator est in cunctis. Nullus episcopus alium in episcopum sine metropolitani consensu consecrare debet, nec metropolitanus ordinare episcopum nisi tribus ad minimum episcopis praesentibus, aliis omnibus qui in eadem provincia sunt episcopis assensum dantibus. Cum vero ordinatur, duo episcopi ponunt et tenent Evangeliorum codicem super caput, et super verticem ejus, et uno super eum fundente benedictionem, reliqui omnes episcopi qui adsunt manibus suis caput ejus tangunt.</p>	<p>Święte kanony określają, że na biskupa wybrany nie może zostać nikt inny, jak tylko ten, kto żył wcześniej pobożnie, przyjmując święte święcenia. Rozporządzają zaś, że tylko diakonat i prezbiterat winny nazywane być świętymi święceniami, gdyż wyłącznie one, jak czytamy, funkcjonowały w Kościele pierwotnym i wyłącznie odnośnie do nich mamy wskazanie apostoła. Ponieważ jednak subdiakon również posługują przy świętych ołtarzach, kanony pozwalają, aby i oni, kiedy jest to konieczne, wybierani byli na biskupów. Lecz dzieje się to bardzo rzadko i nie bez zezwolenia biskupa rzymskiego albo metropolity, jeśli tylko subdiakon jest mężem wypróbowanej wiary i zasługującej na uznanie wiedzy. Do biskupa przynależą w sposób szczególniej konsekracja bazylik¹²⁵, namaszczanie ołtarza i przyrządzanie krzyżma, nakładanie rąk¹²⁶ i powszechne błogosławieństwo nad ludem¹²⁷. On sam udziela wyżej wymienionych urzędów¹²⁸ i święceń kościelnych¹²⁹, on także błogosławi święte dziewice. Podczas bowiem gdy urzędy i święcenia kolejno po sobie następują¹³⁰, on, biskup, jest arcyszafarzem¹³¹ ich wszystkich. Nie powinien biskup konsekrować nikogo na drugiego biskupa bez zgody metropolity ani też metropolita wyświęcać nie powinien biskupa bez obecności przynajmniej trzech biskupów, jeśli wszyscy inni biskupi, którzy są w tej prowincji, dają na to przyzwolenie.</p>

125. Zob. przyp. 112.

126. Zob. przyp. 113.

127. Po łacinie: *communis super populum benedictio*. Zob. przyp. 114.

128. Migne'owe *praedicta officio* uznając w tym miejscu za lekcję błędną, idziemy za narzucającym się jako oczywiste rozwiązaniem Berndta (s. 355): *praedicta officia*; tak samo zresztą, nie mając dostępu do lekcji Berndta, czyta to miejsce Deferrari: „He himself distributes the above-mentioned offices and ecclesiastical orders (...)”; Hugh of Saint Victor, *On the Sacraments of the Christian Faith*, s. 269.

129. A więc urzędów i święceń ostiariatu, lektoratu itd.

130. Oto jedynie jakaś, oczywiście, nie pozostająca bez stron słabych, propozycja interpretacji początku tego zdania: „Dum enim praecessit unusquisque in singulis (...)”.

131. Po łacinie: *praeordinator*. Można by też chyba powiedzieć po polsku: „pierwszy szafarz”.

<p>Ungitur autem sacra unctione caput ejus, quia omnis sanctificatio constat in Spiritu sancto, cujus virtus invisibilis in ipsa chrismatis sancti unctione, et significatur, et confertur. Ordinando autem pontifex manum imponit. Evangelicam vero lectionem diaconus legit; confirmationis autem epistolam notarius scribit. Denique et ordinator et ordinatus in ipsa ordinatione uterque missam celebrare debet. Et haec quidem forma consecrandis pontificibus a sanctis Patribus tradita est.</p>	<p>Gdy zaś święci się biskupa, to dwaj biskupi umieszczają i trzymają nad jego głową – nad czubkiem jego głowy – kodeks z ewangeliami, podczas gdy trzeci wypowiada nad nim błogosławieństwo, natomiast wszyscy pozostali biskupi, którzy są przy tym obecni, rękami swoimi dotykają głowy święconego. Głowę biskupa, który odbiera święcenia, namaszcza się potem świętym pomazaniem, ponieważ sprawcą wszelkiego uświęcenia jest Duch Święty, którego niewidzialna moc i oznaczana, i udzielana jest przez owo pomazanie krzyżem świętym. Na akt święceń biskup nakłada ręce. Diakon natomiast czyta lekcję ewangelijną; notariusz z kolei pisze list poświęcającej. Wreszcie, ukończywszy święcenia, obaj, konsekратор i konsekrowany, powinni odprawić mszę. Taka oto forma konsekrowania biskupów przekazana została przez świętych ojców.</p>
<p>Caput XIV. De archiepiscopis</p>	<p>Rozdział XIV. O arcybiskupach</p>
<p>Sed quando archiepiscopus electus ordinandus fuerit, omnes ejusdem provinciae episcopi ad sedem metropolitanam convenire debent, ut ab omnibus ipse ordinetur. Oportet enim ut ipse qui illis omnibus praeesse debet, ab omnibus illis eligatur et ordinetur, alioquin cassa judicatur consecratio. Statutum est autem ut archiepiscopus intra tres menses consecrationis suae ad fidem suam exponendam et pallium suscipiendum ad apostolicam sedem mittat, quod amplius habere episcopo dignoscitur. Archiepiscopus enim episcopis praeest, et pallium portat.</p>	<p>Lecz kiedy wyświęcany ma być ten, który wybrany został arcybiskupem, wszyscy biskupi danej prowincji winni zebrać się w stolicy metropolitalnej, by arcybiskup wyświęcony został przez nich wszystkich. Trzeba bowiem, żeby ten, który przewodzić powinien im wszystkim, przez nich wszystkich został wybrany i wyświęcony, bo w przeciwnym razie konsekracja uznana będzie za nieważną. Postanowiono zaś, że w przeciągu trzech miesięcy od swojej konsekracji arcybiskup posyła do stolicy apostolskiej, ażeby okazać swoją wiarę i otrzymać paliusz, ponieważ uznaje się, że znaczy on więcej niż biskup. Arcybiskup bowiem ważniejszy jest od biskupów, dlatego nosi paliusz¹³².</p>
<p>Caput XV. De summo pontifice</p>	<p>Rozdział XV. O najwyższym biskupie</p>
<p>Quia sedes apostolica cunctis in orbe terrarum praeferitur Ecclesiis, atque supra se metropolitanam habere non potest: cardinales episcopi procul dubio metropolitani vice funguntur, qui videlicet electum antistitem ad apostolici culminis apicem provehunt. Facta autem electione si forte casus vel violentia aliqua obstiterit, ut is qui electus est in apostolica sede juxta consuetudinem inthronizari</p>	<p>Ponieważ stolica apostolska pośród wszystkich kościołów na całym świecie jest uprzywilejowana i nie może mieć nad sobą metropolity, to bez wątpienia funkcję metropolity pełnią kardynałowie-biskupi: i to oni wybranego biskupa¹³³ wynoszą do najwyższej godności apostolskiej¹³⁴. Skoro zaś dokonano wyboru, to wybrany, jak to jest ustalone, posiadać powinien – jako papież – władzę rządzenia świętym</p>

132. O paliuszu pisze Hugon w rozdziale szesnastym części *O świętych szatach* drugiej księgi swego kompendium teologicznego *O sakramentach wiary chrześcijańskiej* (edycja: PL 176, 438); tłum.: Ł. Libowski, „*Sacrarium autem vestium ritus*”, s. 92-93, tam także przyp. 73.

133. Dotychczas w odniesieniu do biskupów używał Hugon synonimicznie dwóch pojęć: *episcopus* i *pontifex*; tu pojawia się rzeczownik, raz zresztą jedyńy, *antistes*.

134. Po łacinie: *ad apostolici culminis apicem*; dosłownie: „do godności szczytu apostolskiego”.

non valeat; electus tamen quemadmodum statutum est, sicut papa, auctoritatem obtinere debet regendi sanctam Romanam Ecclesiam et disponendi facultates illius.	kościółem rzymskim i rozporządzenia jego majątkami, choćby i tak się zdarzyło, czy to przypadkiem, czy wskutek jakiejś przemocy, że ten, który został wybrany, nie będzie mógł być zgodnie ze zwyczajem na stolicę apostolską intronizowany.
Caput XVI. De caeteris officiis quae sunt in clero	Rozdział XVI. O innych urządach, które występują pośród kleru
Hi sunt ordines et ministeria clericorum. Quae tamen in auctoritatem pontificalem, in archidiaconi curam, et primicerii ac thesaurarii sollicitudinem dividuntur.	Takie są święcenia i posługi kleryków. Dzielą się one jednak na władzę kapłańską oraz na zadania archidiacona, a także troski primiceriusza ¹³⁵ i skarbnika ¹³⁶ .
Caput XVII. De archidiaconis	Rozdział XVII. O archidiaconach
Archidiaconus imperat subdiaconis et levitis, ad quem ista pertinent ministeria. Sollicitudo parochiarum et ordinatio, et iurgia ad eum pertinent curam. Pro reparandis dioecesanis basilicis ipse suggerit sacerdoti, ipse inquirat parochias cum iussione episcopi, et ornamenta vel res basilicarum, vel parochiarum; gesta libertatum ecclesiasticarum episcopo idem refert, collectam pecuniam de communione ipse accipit et episcopo defert, et caetera quaedam episcopalis providentiae ministeria sub episcopo quasi in partem curae advocatus, in causis ecclesiasticis examinandis dispensat.	Archidiacon zawiaduje subdiaconami i diakonami; do niego należą następujące posługi. Troska o parafie i zarządzanie nimi, a także spory – oto jego zadania. On doradza kapłanowi, jeśli bazyliki diecezjalne ¹³⁷ wymagają napraw; on z polecenia biskupa sprawdza parafie, a także wystrój bazylik i parafii oraz wszystko, co się w nich znajduje; akty kościelnych wolności sprawozdaje on biskupowi ¹³⁸ ; odbiera on pieniądze zebrane we wspólnocie i dostarcza je biskupowi; nadto spełnia on pod biskupem jeszcze inne posługi biskupiej troski, będąc jakby oddelegowanym do tych zajęć ¹³⁹ , do rozpatrywania spraw kościelnych.
Caput XVIII. De primicerio	Rozdział XVIII. O primiceriuszu
Ad primicerium pertinent acolythi, exorcistae, lectores atque psalmistae, id est cantores. Signum quoque dandum pro officio clericorum, pro vitae honestate,	Primiceriusz ¹⁴⁰ kieruje akolitami, egzorcystami, lektorami i psalmistami, to jest kantorami. On także winien dać przykład pełnienia urzędu kleryckiego

135. Primiceriusz (łac. *primicerius*, gr. *πριμικήριος*) – w późnoantycznym Rzymie był to zwierzchnik wydzielonego urzędu administracji cesarskiej, w średniowiecznym natomiast Kościele był to urzędnik niższej rangi, przełożony niższego duchowieństwa (ostiaruszy, lektorów, egzorcystów i akolitów). Dość szczegółowo jego zadania wyliczy Hugon niebawem w rozdziale osiemnastym. Zob. np. A. Hauck, *Primicerius*, w: *Christian Classics Ethereal Library*, s.v. *primicerius*, <https://www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc09/htm/iv.v.ix.htm> [dostęp: 3.09.2022]; W. Ensslin, *Primicerius*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 8, red. K. Ziegler, Stuttgart 1956, k. 614-624.

136. Zdaje się to być podział dychotomiczny: po jednej stronie byłaby władza kapłańska, którą Hugon zajmował się dotąd, po drugiej zaś stronie władza niekapłańska (urzędy archidiacona, primiceriusza i skarbnika), którą mistrz ze Świętego Wiktora zajmie się krótko teraz.

137. Zob. przyp. 112.

138. Owe akty kościelnych wolności to po łacinie *gesta libertatum ecclesiasticarum*. *Libertas ecclesiastica* to po prostu wolność Kościoła/kościelna; w czasach Hugona, i w ogóle w średniowieczu, wolność ta nie była oczywista, ponieważ władcy świeccy starali się Kościół sobie podporządkować.

139. Po łacinie: *quasi in partem curae advocatus*.

140. Zob. przyp. 135.

<p>et officium cantandi peragendi sollicite: lectiones, benedictiones, psalmos, laudes, offertorium et responsoria: quis clericorum dicere debeat. Ordo quoque et modus psallendi in choro pro solemnitate et tempore. Ordinatio quoque pro luminaribus deportandis, si quid etiam necessarium est pro reparatione basilicarum, quae quales sunt in urbe, ipse denuntiat sacerdoti. Epistolas episcopi pro diebus jejuniorum parochianis per ostiarios dirigit. Clericos quos delinquere cognoscit, ipse distringit; quos vero emendare non valet, eorum excessum ad agnitionem episcopi defert. Basilicarios ipse constituit, et matriculas ipse disponit. Quando autem primicerius absens est, ea quae praedicta sunt ille exquirat, qui ei aut lege est proximus, aut eruditione his explendis certus.</p>	<p>i uczciwego życia. Jemu przydzielono zadanie czuwania nad śpiewem¹⁴¹, który wykonywany musi być starannie: on więc decyduje¹⁴², który z kleryków deklamować powinien lekcje, benedykcyjne, psalmy, laudesy, ofertorium i responsoria¹⁴³. Primiceriusz czuwa również nad porządkiem i sposobem śpiewania psalmów w chórze w uroczystość i w okresie zwykłym. Ponadto zarządza on przy podawaniu świateł; a jeśli przy bazylikach, które są w mieście¹⁴⁴, znajdzie się coś niezbędnego do naprawy, zgłasza to kapłanowi. Przez ostiariuszy rozsyła on do parafian¹⁴⁵ listy biskupa na dni postów¹⁴⁶. Strofuje kleryków, o których wie, że upadają; gdy zaś chodzi o tych, których nie jest w stanie poprawić, to o ich wybrykach donosi biskupowi. On ustanawia zakrystianów i rozporządza matrykulami¹⁴⁷. Kiedy primiceriusz jest nieobecny, wszystko, co zostało właśnie wyliczone, spełnia albo ten, kto na mocy prawa jest mu najbliższy, albo ten, kto z uwagi na wiedzę został do wypełnienia tego naznaczony.</p>
<p>Caput XIX. De thesaurario</p>	<p>Rozdział XIX. O skarbniku</p>
<p>Ad thesaurarium pertinent ostiarii, basilicarum ordinatio, incensi praeparatio, cura chrismatis conficiendi, cura baptisterii ordinandi, praeparatio luminarium in sacrificio et sacrificiis.</p>	<p>Skarbnik sprawuje pieczę nad ostiariuszami, wystrojem bazylik¹⁴⁸, przygotowywaniem kadzidła; troszczy się o sporządzenie krzyżma, troszczy się o wyszykowanie chrzcielnic¹⁴⁹ oraz przygotowanie świateł przy ofierze i ofiary¹⁵⁰.</p>

141. Po łacinie: *officium cantandi*; dosłownie: „zadanie/obowiązek śpiewania”.

142. Dodajemy te trzy słowa dla przejrzystości przekładu.

143. Różne części *officii divini*; ich nazwy łacińskie przedstawiają się następująco: *lectiones, benedictiones, psalmi, laudes, offertorium, responsoria*.

144. Zob. przyp. 112.

145. Po łacinie: *parochianis*. Można by słowo to, uwzględniając jego etymologię, oddać tak: „mieszkańcy okręgu”; językiem współczesnym powiedzielibyśmy natomiast: „diecezjanie”.

146. Chodzi o tzw. post kwartalny (*Ieiunium Quattuor Temporum*).

147. Matrykuła (*matricula*) – zakres semantyczny tego pojęcia jest szeroki. Z definicji, jakie podaje *Glossarium mediae et infimae latinitatis* (s.v. *matricula*, <http://ducange.enc.sorbonne.fr/matricula> [dostęp: 4.09.2022]), przywołać tutaj można następujące dwie, mówiące o tego rodzaju matrykułach, które zdają się harmonizować z kontekstem, z jakim mamy do czynienia: (1) rozpiska kleryckich zadań; (2) porządek *divini officii*.

148. Zob. przyp. 112.

149. Po łacinie: *cura baptisterii ordinandi*.

150. Tekst Migne’a jest tu taki: *praeparatio luminarium in sacrificio et sacrificiis*; w zasadzie trzeba by więc tłumaczyć: „przygotowanie świateł przy ofierze i ofiarach”. Z tym że takie tłumaczenie tego sformułowania wydaje się niezrozumiałe: po co niby to zdwojenie? Berndt (s. 357) daje lekcję inną, mianowicie: *praeparatio luminarium in sacrificio et sacrificii* – ją przeto oddajemy w przekładzie.

<p>Caput XX. Quando et quomodo ordinationes sint faciendae</p>	<p>Rozdział XX. Kiedy i w jaki sposób należy udzielać święceń</p>
<p>Ordinationes autem sacras, scilicet presbyterorum et diaconorum non nisi certis temporibus fieri debere sancti Patres decreverunt, id est jejunio quarti mensis et septimi, et decimi, et initii quadragesimalis ac medianae quadragesimae die Sabbati circa vespem jejunio celebrato. Quando vero episcopus ordinationes facere disponit, omnes qui ad sacrum ordinem accedere volunt, feria quarta ante ipsam ordinationem evocandi sunt ad civitatem, una cum presbyteris qui eos praesentare debent. Tunc ergo episcopus e latere suo eligere debet sacerdotes, et alios prudentes viros, gnaros legis divinae, et exercitatos in ecclesiasticis sanctionibus, qui ordinandorum et vitam et scientiam sine favoris gratia, aut muneris cupiditate, secundum veritatem diligenter investigent, ut sic per tres continuos dies diligenter examinati, Sabbato tandem qui probati fuerint episcopo consecrandi praesententur; benedictiones vero pontificum diebus tantum Dominicis celebrandas esse sacri canones sanxerunt.</p>	<p>Święci ojcowie zaś zadekretowali, że święte święcenia, a mianowicie święcenia prezbiterów i diakonów, nie powinny mieć miejsca kiedy indziej, jak tylko w pewnych okresach, to jest w post¹⁵¹ w miesiącach czwartym, siódmym i dziesiątym¹⁵² oraz na początku czterdziestnicy i w środku czterdziestnicy¹⁵³, w dzień szabatu¹⁵⁴, około niesporów, po odprawieniu postu. Kiedy więc biskup zarządzi udzielenie święceń, wszystkich, którzy do świętych święceń chcą przystąpić, razem z prezbiterami, którzy powinni ich przedstawić, zwołać należy do miasta na cztery dni przez owymi święczeniami. Wtedy to też biskup wybrać winien ze swych przybocznych kapłanów i innych mężów roztropnych, znających się na prawie bożym i biegłych w kościelnych karach, aby – bez żadnej łaskawej przychylności czy pragnienia zysku, a zgodnie z prawdą – zbadali uważnie zarówno życie, jak i wiedzę tych, którzy mają być święceni, by w ten sposób ci, którzy po trzech kolejnych dniach skrupulatnego badania zostaną zatwierdzeni, byli wreszcie w szabat przedstawieni biskupowi do konsekracji; aczkolwiek błogosławienie biskupów¹⁵⁵, jak to sankcjonują święte kanony, powinno odbywać się wyłącznie w dni Pańskie.</p>
<p>Caput XXI. Quo aetate ordinandi sunt qui ordinantur</p>	<p>Rozdział XXI. W jakim wieku święceni być powinni ci, którzy są wyswięceni</p>
<p>De aetate vero ordinandorum talem nobis definitio sacrae Scripturae discretionem reliquit. Ut subdiaconus quidem non ordinetur ante quatuordecim annos, nec diaconus ante viginti quinque, nec presbyter ante triginta, quatenus deinceps si dignus inventus fuerit in episcopum eligi possit.</p>	<p>Gdy natomiast idzie o wiek tych, którzy mają być święceni, to rozróżnienie, jakie znajdujemy w Piśmie Świętym, pozostawiło nam następujące rozgraniczenie. Żeby subdiakon nie był święcony przed czternastym rokiem życia ani diakon przed dwudziestym piątym rokiem życia, ani prezbiter przed rokiem życia trzydziestym, aby potem, jeśli uznany zostanie za godnego, wybrany mógł być na biskupa.</p>
<p>Caput XXII. Quod sine certo titulo ordinandi non sunt sacerdotes</p>	<p>Rozdział XXII. O tym, że kapłani nie powinni być święceni bez określonego tytułu</p>
<p>Quod autem sine certo titulo presbyter aut diaconus ordinari non debeat, dicere quid refert, cum</p>	<p>Z pożytkiem powiedzieć będzie też o tym, iż prezbiter bądź diakon nie powinien być święcony bez</p>

151. Post ów stanowiły trzy dni tygodnia, mianowicie środa, piątek i sobota.

152. Miesiąc czwarty, licząc od marca, który był miesiącem pierwszym, to czerwiec, miesiąc siódmy to wrzesień, a miesiąc dziesiąty grudzień.

153. Czterdziestnica to Wielki Post.

154. A więc w sobotę.

155. Czyli święcenia biskupie.

<p>etiam si perfectionem ecclesiasticae disciplinae sequeremur aliter in clerum assumendus non esset.</p>	<p>określonego tytułu¹⁵⁶, chociaż gdybyśmy stosowali się do doskonałej kościelnej dyscypliny, to nikt nie zostałby do kleru włączony inaczej.</p>
<p>Caput XXIII. Quales sunt eligendi ad sacros ordines et quales non</p>	<p>Rozdział XXIII. Jacy mężczyźni wybierani być powinni do świętych święceń, a jacy nie</p>
<p>De vita autem et conditione eorum qui ad sacros ordines eliguntur multa nobis patres documenta reliquerunt. Nam quid a sacris ordinibus non impediatur eos qui probatae fuerint conversationis placuit definire. Qui a medicorum incisione forte claudi efficiuntur, vel pro aegritudine sive per violentiam absciduntur; et qui non sponte, sed casu aliquod membrum sibi amputaverunt; si tamen tale fuerit ut ab opere administrationis non impediatur, et laici qui non concubinam nec pellicem norunt, nec bigami exstiterunt, et in caeteris sine crimine vixerunt; liberi quoque qui a dominis suis ita manumissi sunt, ut in eis nullum obsequii jus aut potestatem observaverint, et sine crimine vixerint, hos in clerum assumi posse sine contradictione sanxerunt. Publice vero poenitentes, criminosos, illiteratos, bigamos, repudiatarum maritos, ex adulterio natos, ab haereticis baptizatos, et qui seipsos absciderunt, a sacris ordinibus arcendos, et energumenos in clerum non recipiendos. Sed et filios presbyterorum ad sacros ordines non admittendos, nisi quos vel habitus religionis, vel spiritualis vitae honestas commendat. Poenitentes vero si necessitas exegerit inter ostiarios deputari, vel inter lectores, ita ut Evangelium vel Epistolam non legant. Si autem ordinati sunt inter subdiaconos haberi concedunt, ita ut manum non imponant, nec sacra contingant. Poenitentes autem dicimus eos qui post baptismum pro homicidio, aut pro diversis criminibus, aut gravissimis peccatis, publicam gerentes poenitentiam sub cilicio, divino fuerint altario reconciliati. Similiter transmarinos et incognitos homines, sive clericos aliarum ecclesiarum, neque ordinari neque ordinatos recipi concedunt, sine commendatitiis litteris episcoporum suorum.</p>	<p>Pozostawili nam natomiast ojcowie wiele wskazań odnośnie do życia i stanu tych, którzy wybierani są do świętych święceń. Postanowili oni wszakże określić, co tym, których tryb życia został już zaakceptowany, nie przeszkadza w przyjęciu świętych święceń. Ci, którzy wskutek nacięcia przez lekarzy są kulawi albo którzy pocięci zostali w wyniku czy to choroby, czy też przemocy; ci, którzy nie z własnej woli, lecz przez nieszczęśliwy wypadek amputowali sobie jakiś członek, jeśli tylko był to taki członek, że jego brak nie przeszkodzi im w wypełnieniu obowiązków urzędu; świeccy, którzy nie współżyli ani z nałożnicą, ani z utrzymanką, którzy nie byli bigamistami i żyli pośród ludzi, nie dopuszczając się przestępstw; a także wolni, którzy tak wyswobodzeni zostali przez swoich panów, że nie ciąży już na nich żadne prawo czy konieczność posłuszeństwa względem dawnych panów, i którzy żyli bez przestępstw – otóż bez jakiegokolwiek sprzeciwu ojcowie usankcjonowali, że wszyscy oni włączeni mogą być do kleru. Ci natomiast, którzy publicznie pokutują, a także przestępcy, analfabeci, bigamiści, mężowie kobiet rozwiedzionych, zrodzeni z cudzołóstwa, ochrzczeni przez heretyków oraz ci, którzy okaleczyli samych siebie¹⁵⁷, mają być odsunięci od świętych święceń, a opętani w ogóle nie powinni przyjmowani być do kleru. Ponadto i synów prezbiterów nie należy dopuszczać do świętych święceń, chyba że takich, którzy wyróżniają się czy to ugruntowaną pobożnością, czy też szczerym życiem duchowym. Z kolei, jeśli wymaga tego konieczność, pokutnicy włączeni być mogą do ostiariuszy albo do lektorów, tak jednak, że nie czytają ewangelii i epistoły¹⁵⁸. Jeśli zaś wyświęceni zostali wśród subdiaconów, to wolno im nimi być, w taki jednakże sposób, że nie nakładają rąk ani nie dotykają się tego, co święte. A nazywamy pokutnikami tych, którzy, dopuściwszy się po chrzcie zabójstwa albo innych różnych przestępstw i najcięższych grzechów,</p>

156. Zob. przyp. 44.-47.

157. Hugon ma tu na myśli najprawdopodobniej kastrację.

158. Fragment z któregoś z listów apostołskich, najczęściej, oczywiście, listów Pawłowych, czytany w czasie mszy.

	<p>nosząc strój pokutny, odbywają publiczną pokutę, by pojednanymi zostać przy bożym ołtarzu. Nie zezwalają ojcowie również na to, by bez listów polecających od swoich biskupów święcić lub przyjmować już wyświęconych czy to cudzoziemców, czy mężczyzn nieznanych, czy też kleryków z innych kościołów.</p>
<p>Caput XXIV. Qua ratione mutatio possit fieri ordinatorum</p>	<p>Rozdział XXIV. Z jakiego powodu przeprowadzać można przenosiny wyświęconych</p>
<p>Mutatio episcoporum de suis locis ad alia loca nulla ratione debet fieri, nisi pro magna utilitate vel necessitate cogente. Et hoc quidem non per ipsos fieri oportet, sed consilio et invitatione coepiscoporum, atque auctoritate Romani pontificis. Mutatio similiter clericorum sive presbyterorum non sine magna discretionem fieri debet, cum consilio et auctoritate episcoporum suorum. Clericum etiam in Ecclesiis duarum civitatum ascribi sacri canones vetant. Presbyteros quoque relicta cura Ecclesiarum suarum professionem suscipere, sive ad orationes sive quolibet, inconsulto episcopo non oportere testantur. Determinant quoque quae sint quae necessario presbyteros scire oportet, scilicet librum sacramentorum, lectionarium, baptisterium, computum, canonem, poenitentialem, psalterium, homilias, per circulum anni Dominicis diebus et singulis festivitatis aptas, et multa alia quae de vita et conversatione sacrorum ordinum, vel rationabiliter dicta sunt, vel necessario facienda.</p>	<p>Przenosiny biskupów z ich miejsc na inne miejsca nie powinny przeprowadzane być z żadnego innego powodu, jak tylko dla wielkiej użyteczności lub naglącej konieczności. I doprawdy trzeba, by dokonywało się to nie z woli biskupów przenoszonych, ale za radą i na zaproszenie współbiskupów, a także z upoważnienia biskupa rzymskiego. Podobnie przenosiny kleryków albo prezbiterów winny być przeprowadzane nie bez wielkiej ostrożności, za radą i z zezwoleniem ich biskupów. Święte kanony zakazują również przypisywania kleryka do kościołów w dwóch miastach. Rozporządzają ponadto, że nie wolno prezbiterom, nie zasięgnąwszy rady biskupa, a porzuciwszy troskę o własne kościoły, podejmować podróży czy to w celu głoszenia kazań, czy też w jakimkolwiek innym celu. Wreszcie określają, co prezbiterzy koniecznie muszą znać, a mianowicie: księgę sakramentów, lekcjonarz, rytuał chrzcielny¹⁵⁹, komput, kanon, penitencjał¹⁶⁰, psalterz oraz homilie odpowiednie na kolejne dni pańskie w ciągu roku i na poszczególne święta; muszą także wiedzieć wiele innych rzeczy, które o życiu i funkcjonowaniu świętych stanów roztropnie zostały powiedziane i nieodzownie muszą być realizowane.</p>

159. Po łacinie: *baptisterium*. *Glossarium mediae et infimae latinitatis* (s.v. *baptisterium*, <http://ducange.enc.sorbonne.fr/BAPTISTERIUM1> [dostęp: 4.09.2022]) podaje, że *baptisterium* to także księga zawierająca ryt i modlitwy chrztu.

160. Migne stanowi tu tak: *computum, canonem, poenitentialem*, z kolei Berndt (s. 360) – tak: *computum canonem, penitentialem*. Lekcja Berndta jest zatem gorsza od lekcji Migne'owej, nie bardzo bowiem wiadomo, co by to miało znaczyć: *computus* – czy też raczej *computus* – *canon*. Dlatego wybieramy propozycję z *Patrologii łacińskiej*, przez „kanon” rozumiejąc – i licząc się ze słabością takiego rozwiązania – „kanon rzymski”, czyli dzisiejszą pierwszą modlitwę eucharystyczną. Gdy natomiast chodzi o rzeczownik *computus*, to przytoczmy tu słowa Henryka Wąsowicza (*Wstęp*, w: Beda Czcigodny, *Natura wszechświata – Czas i jego rodzaje – Rachuba czasu*, tłum. zbiorowe z j. łacińskiego, red. T. Gacia, wstęp H. Wąsowicz, objaśnienia N. Turkiewicz, Lublin 2015, s. 16): „Nauka komputystyka i komput, zwany w średniowieczu pospolitym lub kościelnym (*computus vulgaris sive ecclesiasticus*), były wiedzą o pomiarze i rachubie czasu, rodzajem chronologii teoretycznej i jako takie były uznawane za integralną część nauki chrześcijańskiej. Naczelnym ich zadaniem była organizacja czasu kalendarzowego (...)”, zwłaszcza – można dopowiedzieć – czasu kalendarzowego liturgicz-

Bibliografia

Teksty źródłowe (edycje i przekłady)

Dzieła Hugona ze Świętego Wiktora

Hugh of Saint Victor, *On the Sacraments of the Christian Faith* („*De sacramentis*”), tłum. R.J. Deferrari, Cambridge 1951.

Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis Christiane fidei*, w: PL 176, 173-618.

Hugo de Sancto Victore, *De tribus diebus*, ed. D. Poirel (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 177), Turnhout 2002.

Hugo de Sancto Victore, *Super ierarchiam Dionisii*, ed. D. Poirel (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 178), Turnhout 2015.

Hugo von Sankt Viktor, *Über die Heiltümer des christlichen Glaubens*, tłum. P. Knauer, red. R. Berndt (Corpus Victorinum. Schriften, 1), Münster 2010.

Hugon ze Świętego Wiktora, *Didascalicon, czyli co i jak czytać*, tłum. P. Pludra-Żuk, wstęp J. Soszyński, kom. P. Pludra-Żuk, J. Soszyński, Warszawa 2017 (Bibliotheca Litterarum Medii Aevi, 4); fragmenty: W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 2: *Estetyka średniowieczna*, Warszawa 1989, s. 181-183; *Didascalicon, czyli co i jak czytać* [= ks. I i II], tłum. M. Frankowska-Terlecka, w: *Wszystko to ze zdziwienia. Antologia tekstów filozoficznych z XII w.*, red. M. Frankowska-Terlecka, Warszawa 2006, s. 278-316; *Didascalicon de studio legendi. Księga III, 6-19*, tłum. M. J. Janecki, „*Studia Antyczne i Mediewistyczne*”, 15 (2017), s. 167-175).

Hugon ze Świętego Wiktora, *Komentarz do Księgi Koheleta* (fragment): M. J. Janecki, „*Adamie, gdzie jesteś?*”. *Dialogiczna egzegeza Hugona ze św. Wiktora we fragmencie jego „Super Ecclesiasten”*, „*Biblica et Patristica Thoruniensia*”, 15 (2022) 2, s. 21-40.

Hugon ze Świętego Wiktora, *List do Ranulfa z Mauriaco*, tłum. M. J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].

Hugon ze Świętego Wiktora, *O arce Noego – księga III*, tłum. Z. Koczarski, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].

nego. Zob. N. Turkiewicz, „*Computus chirometralis*” Jana z Głogowa. *Studium chronologii technicznej z przekładem i komentarzem*, Rzeszów 2020, s. 15-21. Dodajmy na marginesie, iż właściwie najlepsza w rozpatrywanym miejscu byłaby lekcja taka: *compotum, canonem penitentialem*; szłoby wówczas o komput i penitencjał.

- Hugon ze Świętego Wiktora, *O medytacji*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].
- Hugon ze Świętego Wiktora, *O mocy modlitwy*, tłum. P. Chojnacka, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].
- Hugon ze Świętego Wiktora, *O pięciu siódemkach*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].
- Hugon ze Świętego Wiktora, *O sakramentach wiary chrześcijańskiej*: Hugon ze Świętego Wiktora, *Problem miłości bezinteresownej*, w: P. Böhner, É. Gilson, *Historia filozofii chrześcijańskiej. Od Justyna do Mikołaja Kuzańczyka*, tłum. S. Stomma, Warszawa 1962, s. 382-384; Ł. Libowski, „*Voluit Christus a nobis manducari, ut nos sibi incorporaret*”. *Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu ciała i krwi Pańskiej: ósma część drugiej księgi jego „De sacramentis christianae fidei”*, w: *Eucharystia w życiu i posłannictwie Kościoła*, red. D. Kiełb, A. Pawlak, Rzeszów 2021, s. 98-99; Ł. Libowski, „*Sacrarium autem vestium ritus*”. *Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu świętych szat: czwarta część drugiej księgi jego „De sacramentis christianae fidei”*, „*Świdnickie Studia Teologiczne*”, 18 (2021), s. 71-96.
- Hugon ze Świętego Wiktora, *O siedmiu darach Ducha Świętego*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].
- Hugon ze Świętego Wiktora, *O słowie Bożym*: P. Chojnacka, M. J. Janecki, „*De Verbo Dei*” *Hugona ze św. Wiktora. Wprowadzenie i przekład*, „*Biblica et Patristica Thoruniensia*”, 12 (2019) 3, s. 305-330 (przedruk: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku]); M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, *Hugona ze Świętego Wiktora traktat „De verbo Dei”. Przekład*, „*Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*”, 40 (2020) 1, s. 267-281.
- Hugon ze Świętego Wiktora, *O substancji miłości*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].
- Hugon ze Świętego Wiktora, *O świętych pismach i ich autorach*: D. Wierdak, „*De scripturis et scriptoribus sacris*” *Hugona ze św. Wiktora. Wprowadzenie i przekład*, „*Biblica et Patristica Thoruniensia*”, 15 (2022) 2, s. 67-93.
- Hugon ze Świętego Wiktora, *O tym, co prawdziwie należy kochać*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku]; *Quid vere diligendum sit: O tym, że miłość Boga jest życiem serca*, tłum.

M. Zembrzuski, https://www.academia.edu/11575522/Hugon_ze_%C5%9Bw._Wiktor-_O_tym_%C5%BCe_mi%C5%82o%C5%9B%C4%87_Boga_jest_%C5%BCyciem_serca [dostęp: 30.05.2022].

Hugon ze Świętego Wiktora, *O wychowaniu mnichów*: Ł. Libowski, *Hugona ze Świętego Wiktora „De institutione novitiorum” – wstęp, przekład, komentarz*, Lublin 2022, kps.

Hugon ze Świętego Wiktora, *Solilokwium o posagu duszy*, tłum. M. J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].

Hugonis de S. Victore, Canonici Regularis S. Victoris Parisiensis, tum pietate, tum doctrina insignis, opera omnia tribus tomis digesta, ex manuscriptis ejusdem operibus, quae in Bibliotheca Victorina servantur, accurate castigata et emendata, cum vita ipsius antehac nusquam edita studio et industria Canonice Regularium Regalis Abbatiae S. Victoris Parisiensis, Rothomagi 1648.

Hugonis de Sancto Victore „De sacramentis Christiane fidei”, ed. R. Berndt (Corpus Victorinum. Textus Historici, 1), Münster 2008.

Dziela pozostałych wiktorynów

Achard ze Świętego Wiktora, *Kazanie IX na uroczystość świętego Augustyna*: M. Buraczewski, *Acharda ze św. Wiktora „Sermo IX in solemnitate sancti Augustini” – przekład*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 29 (2020) 2, s. 99-105.

Achard ze Świętego Wiktora, *O jedności Boga i wielości stworzeń*, tłum. M. Buraczewski, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].

Osbert ze Świętego Wiktora, *List o chorobie i śmierci Mistrza Hugona*, tłum. M. J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].

Ryszard ze Świętego Wiktora, *Księga wyjątków: O początku i podziale sztuk [= Liber exceptionum I, 1]*, tłum. Ł. Libowski, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku]; Ł. Libowski, *Ryszarda ze św. Wiktora „O przedmiocie pisma światowego i boskiego” („Liber exceptionum”, cz. I, ks. II). Wstęp, przekład, komentarz*, „Biblica et Patristica Thoruniensia”, 15 (2022) 4, s. 27-146; Ł. Libowski, P. Wilk, *Ryszarda ze Świętego Wiktora „Poczet cesarzy rzymskich od Oktawiana do Trajana”, czyli przekład księgi szóstej z pierwszej części jego „Libri exceptionum”*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 30 (2021) 1, s. 63-83; Ł. Libowski, P. Wilk, *Ryszarda ze Świętego Wiktora „Poczet cesarzy rzymskich od Trajana do Konstantyna Wielkiego”, czyli przekład księgi siódmej z pierwszej części jego „Libri exceptionum”*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 30 (2021) 3, s. 117-138; Ł. Libowski, P. Wilk, *Ryszarda ze Świętego Wiktora „Poczet cesarzy*

- rzymskich od Konstantyna Wielkiego do Zenona”, czyli przekład księgi ósmej z pierwszej części jego „*Libri exceptionum*”, „*Łódzkie Studia Teologiczne*”, 30 (2021) 4, s. 91-107; Ł. Libowski, „*Studeamus, fratres carissimi, studeamus tam gloriosae civitatis cives esse*”. Trzy kazania Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego „*Liber exceptionum*” [II, X, 1-3] – wstęp, przekład, komentarz, „*Littera Antiqua*”, 15 (2020), s. 4-33; P. Wilk, Ryszard ze św. Wiktora, „*Sermo IV*”: „*Życie nasze jest jak morze*” – wstęp, przekład, komentarz, „*Świdnickie Studia Teologiczne*”, 19 (2022), s. 149-158; Ł. Libowski, „*Studeamus ergo, fratres, (...) domum cordis nostri intrare*”. Kazanie adwentowe Ryszarda ze Świętego Wiktora [*Liber exceptionum*, II, X, 5], „*Nowiny Raciborskie*”, 29 (2021) 49, s. 8; P. Wilk, *Przymioty świętego. „Sermones VI-VIII” Ryszarda ze św. Wiktora* – wstęp, przekład, komentarz, *ŁST* 31 (2022) 4, s. 133-134; Ł. Libowski, P. Wilk, „*O, szczęśliwa oblubienico Boga, duszo człowieka sprawiedliwego!*”. Kazania dziewiąte, dziesiąte i jedenaste Ryszarda ze Świętego Wiktora z jego „*Liber exceptionum*” – wstęp i przekład, „*Przegląd Tomistyczny*”, 28 (2022), s. 7-25. Ryszard ze Świętego Wiktora, *O czterech stopniach gwałtownej miłości*: P. Wilk, *Wychowawca w miłości. Ryszard ze św. Wiktora, „De quatuor gradibus violentae amoris”* – wstęp, przekład, komentarz, w: *Wybrane aspekty formacji chrześcijańskiej*, red. D. Kielb, M. Powęska, Rzeszów 2022, s. 151-190. Ryszard ze Świętego Wiktora, *O Trójcy Świętej. Księga III* [rozdziały 2-4, 11-13, 19], tłum. M. Buraczewski, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku]. Tomasz ze Świętego Wiktora (Gallus), *O przedmiotach kontemplacji*, tłum. M. J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].

Dzieła innych autorów

- Amalariusz z Metz, *Dzieła*, t. 1: *Święte obrzędy Kościoła*, tłum. zbiorowe, red. T. Gacia, wstęp J. A. Ichnatowicz, przyp. i bib. A. Strycharczuk, Lublin 2016.
- Amalariusz z Metz, *Dzieła*, t. 2: *Porządek antyfonarza, Inne pisma o świętych obrzędach, Reguły życia duchownych i mniszek*, tłum. zbiorowe, red. T. Gacia, przyp. i bib. J. Adamiak, N. Turkiewicz, Lublin 2017.
- Ambrosius Aurelius, *De sacramentis libri sex*, w: PL 16, 417-432.
- Hieronymus Stridonensis, *Epistola XII seu opusculum de septem ordinibus Ecclesiae*, w: PL 30, 148-162.
- Ivo Carnotensis, *Panormia*, w: PL 161, 1037-1428.
- Ivo Carnotensis, *Sermo II de excellentia sacrorum ordinum et de vita ordinandorum in synodo habitus*, w: PL 162, 513-519.

- Ivo Carnotensis, *Sermo III de significationibus indumentorum sacerdotalium in synodo habitus*, w: PL 162, 519-527.
- Iwon z Chartres, *Kazanie o znaczeniu szat kapłańskich*: Ł. Libowski, „*Forma sanctitatis et omnium imago virtutum*”. Iwona z Chartres *kazanie o znaczeniu szat kapłańskich*, „*Liturgia Sacra*”, 29 (2022) 1, s. 207-239.
- Petrus Lombardus, *Sententiarum libri quatuor*, w: PL 192, 521-962.
- Piotr Lombard, *Cztery księgi Sentencji*, t. 2: *Wstęp. Księga III-IV*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2015.
- Sancti Isidori episcopi Hispalensis „De ecclesiasticis officiis”*, ed. C.M. Lawson (Corpus Christianorum. Series Latina, 113), Turnholti 1989.

Studia, opracowania, pomoce filologiczne

- Daniluk M., Janeczek S., *Hugon ze św. Wiktora*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. E. Gigilewicz, Lublin 1993, k. 1292-1296.
- Daniluk M., Janeczek S., *Hugon ze Świętego Wiktora*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 4, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2003, s. 620-622.
- Dictionary of Christianity*, red. J.C. Cooper, Chicago-London 1996.
- Dziadosz D., *Lewicy i kapłani w Księdze Powtórzonego Prawa*, „*Verbum Vitae*”, 17 (2010), s. 43-67.
- Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce (A-Q)*, <https://ellexicon.scriptores.pl/> [dostęp: 2.09.2022].
- Ensslin W., *Primicerius*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 8, red. K. Ziegler, Stuttgart 1956, k. 614-624.
- Field R., *Of the Church*, t. 4, Cambridge 1852.
- Glossarium mediae et infimae latinitatis*, red. Ch. Du Cange i in., Niort 1883-1887, <http://ducange.enc.sorbonne.fr/mantile?clear=1> [dostęp: 3.11.2022].
- Górski E., *Święcenia niższe i wyższe. Studium liturgiczno-historyczne*, Sandomierz 1954.
- Hauck A., *Primicerius*, w: *Christian Classics Ethereal Library*, s.v. *primicerius*, <https://www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc09/htm/iv.v.ix.htm> [dostęp: 3.09.2022].
- Hofmann J.J., *Lexicon universale*, t. 1, Lugduni Batavorum 1698.
- Irmscher J., Strecker G., *The Pseudo-Clementines*, w: *New Testament Apocrypha*, t. 2: *Writings Relating to the Apostles Apocalypses and Related Subjects*, red. W. Schneemelcher, red. tłum. ang. R. McL. Wilson, Louisville - Kentucky 2003.
- Janecki M. J., *Hugon ze św. Wiktora*, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].
- Jougan A., *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Sandomierz 2013.

- Kasprzak D., *Historia patriarchatu i rytu akwilejskiego (IV-VII w.)*, w: „*Introibo ad altare Dei*”. Księdzu profesorowi Stefanowi Koperkowi CR z okazji 70-lecia urodzin i 45-lecia kapłaństwa, red. S. Koperek, S. Szczepaniec, J. Superson, J. Mieczkowski, Kraków 2008, s. 209-223.
- Klöckener M., *Die „recitatio nominum” im Hochgebet nach Augustins Schriften*, w: „*Gratias agamus*”: Studien zum eucharistischen Hochgebet für Balthasar Fischer, red. A. Heinz, H. Rennings, Freiburg 1992, s. 183-210.
- L'abbaye parisienne de Saint-Victor au Moyen Âge. Communications présentées au XIIIe colloque d'humanisme médiéval de Paris (1986-1988)*, red. J. Longère, Paris-Turnhout 1991.
- L'école de Saint-Victor de Paris: Influence et rayonnement du Moyen Âge à l'époque moderne*, red. D. Poirel, Paris-Turnhout 2010; *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau, Leiden-Boston 2017.
- Lexicon totius Latinitatis*, opr. E. Forcellini, Patavii 1896, <http://lexica.linguax.com/forc2.php?searchedLG=> [dostęp: 3.11.2022].
- Łuszczńska M., *Na straży „ordo”. Hierarchiczne uporządkowanie życia społecznego w myśli wieków średnich*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, 66 (2019) 1, s. 257-267.
- „*Omnium expetendorum prima est sapientia*”. *Studies on Victorine Thought and Influence*, red. D. Poirel, M. J. Janecki, W. Bajor, M. Buraczewski, Turnhout 2021.
- Poirel D., *Co Pseudo-Dionizy Areopagita przyniósł zachodniemu średniowieczu?*, tłum. M. Buraczewski, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].
- Poirel D., *Des symboles et des anges. Hugues de Saint-Victor et le réveil dionysien du XIIe siècle* (Bibliotheca Victorina, 23), Turnhout 2013.
- Poirel D., *Hugues de Saint-Victor, „De sacramentis christiane fidei”*, éd. Rainer Berndt S.J., Münster, Aschendorff Verlag, 2008; 1 vol., 647 p. (*Corpus Victorinum, Textus historici*, 1). ISBN: 978-3-402-10420-0, „*Le Moyen Âge*”, 96 (2010), s. 449-450.
- Poirel D., *Hugues de Saint-Victor*, Paris 1998 (Initiations au Moyen-Age).
- Poirel D., *Livre de la nature et débat trinitaire au XIIe siècle. Le „De tribus diebus” de Hugues de Saint-Victor* (Bibliotheca Victorina, 14), Turnhout 2002.
- Poirel D., *Sacraments*, w: *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau (Brill's Companions to the Christian Tradition, 79), Leiden-Boston 2017, s. 277-297.
- Poirel D., *Stemma codicum. La „méthode Froger” d'édition critique*, Turnhout 2022.
- Poirel D., *Wprowadzenie do filozofii wiktoryńskiej*, tłum. M. J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].

- Poirel D., *Wprowadzenie: Opactwo św. Wiktora? Cóż to takiego?*, tłum. M. J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Kultura intelektualna szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M. J. Janecki, D. Poirel, Kęty 2022 [w druku].
- Reibe N., *General Introduction*, w: *On the Sacraments. A Selection of Works of Hugh and Richard of St Victor, and of Peter of Poitiers*, red. H. Feiss (Victorine Texts in Translation. Exegesis, Theology and Spirituality from the Abbey of St Victor, 10), Turnhout 2020, s. 23-56.
- Reynolds R. E., *Clerics in the early Middle Ages: Hierarchy and Image*, Aldershot 1999.
- Reynolds R. E., *The Ordinals of Christ from Their Origins to the Twelfth Century*, Berlin-New York 1978.
- Rorem P., *Hugh of Saint Victor*, Oxford 2009 (Great Medieval Thinkers).
- Sicard P., *Hugues de Saint-Victor et son école*, Turnhout 1991 (Témoins de Notre Histoire, 2).
- Słownik grecko-polski*, na podst. słownika Z. Węclewskiego opr. O. Jurewicz, Truskaw 2018.
- Soszyński J., *Wstęp*, w: *Hugon ze Świętego Wiktora, Didascalicon, czyli co i jak czytać*, tłum. P. Pludra-Żuk, wstęp J. Soszyński, kom. P. Pludra-Żuk, J. Soszyński, Warszawa 2017 (Bibliotheca Litterarum Medii Aevi, 4), s. 15-24.
- Szczepaniak P., *Geneza i ewolucja szat liturgicznych: ornat, dalmatyka i kapa. Zabytkowe szaty liturgiczne bazyliki mniejszej w Sieradzu*, „Teologia i Człowiek”, 47 (2019) 3, s. 91-110.
- The Apocryphal Acts of Peter. Magic, Miracles and Gnosticism*, red. J. N. Bremmer, Leuven 1998.
- Thomas Ch.M., *The Acts of Peter, Gospel Literature, and the Ancient Novel. Rewriting the Past*, Oxford 2003.
- Turkiewicz N., „*Computus chirometralis*” Jana z Głogowa. *Studium chronologii technicznej z przekładem i komentarzem*, Rzeszów 2020.
- Tymister M., *Ohne die Diakone können Priester ihr Amt in der Eucharistiefeier nicht ausüben: Eine Stimme aus dem 7. Jahrhundert*, w: „Populo Congregato. Gedanken zur Liturgie am Schnittpunkt von Wissenschaft und Pastoral”, <http://populocongregato.over-blog.com/2017/10/ohne-die-diakone-konnen-priester-ihr-amt-in-der-eucharistiefeier-nicht-ausuben-eine-stimme-aus-dem-7-jahrhundert.html> [dostęp: 2.09.2022].
- Wąsowicz H., *Wstęp*, w: *Beda Czcigodny, Natura wszechświata – Czas i jego rodzaje – Rachuba czasu*, tłum. zbiorowe z j. łacińskiego, red. T. Gacia, wstęp H. Wąsowicz, objaśnienia N. Turkiewicz, Lublin 2015, s. 15-45.

Streszczenie

Artykuł niniejszy poświęcony został trzeciej sekwencji drugiej księgi nieobecnego, póki co, w polskiej literaturze dzieła *De sacramentis christianae fidei* Hugona ze Świętego Wiktora. Zasadniczą część pracy stanowi przekład odnośnego tekstu. Aby w jakiejś skromnej mierze dopomóc czytelnikowi w pogłębieniu lektury przedkładanego tłumaczenia, opatrzone ono zostało różnego rodzaju notami-komentarzami; poprzedzono je także krótkim wstępem.

Słowa kluczowe: Hugon ze Świętego Wiktora, wiktoryni, *De sacramentis christianae fidei*, święcenia kościelne, sakramenty.

„ALTIUS SEMPER AD SACRA TRACTANDA.”
HUGH OF SAINT VICTOR’S PERSPECTIVE ON THE REALITY
OF THE SACRAMENT OF HOLY ORDERS: THE THIRD PART
OF THE SECOND BOOK OF HIS *DE SACRAMENTIS
CHRISTIANAE FIDEI*

Summary

The present article is devoted to the third sequence of the second book of the work *De sacramentis christianae fidei* by Hugh of Saint Victor, which is not yet present in the Polish literature. The main part of the work is a translation of the above-mentioned text. In order to provide the reader with some modest help in deepening his reading of the translation, it is accompanied by various notes-commentaries; it is also preceded by a short introduction.

Keywords: Hugh of Saint Victor, victorines, *De sacramentis christianae fidei*, holy orders, sacraments.